

нег

ПСИХОЛОГИЯ

6'86

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

Акад. С. Гановски — председател

Членове:

Хр. Бонев, К. Василева, В. Вичев, Е. Генова, Ф. Генов, М. Драганов, З. Иванова, Г. Йолов, Д. Йорданов, И. Косев, Л. Мавлов, Г. Пиръов, Б. Първанов

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Акад. С. Гановски — главен редактор, чл.-кор. проф. Г. Пиръов — зам.-главен редактор, проф. д-р Ф. Генов — отг. секретар.

Членове: ст. н. с. А. Петков, проф. Т. Трифонов, ст.н.с. Л. Мавлов, доц. Кр. Крумов, Хр. Костадинчев

Редакция: София, стадион „В. Левски“, тел. 86-51, в. 477. Дадена за набор на 3. X. 1986 г., подписана за печат на 14. XI. 1986 г.

Печатница „Георги Димитров“ — София, пор. 1991

СЪДЪРЖАНИЕ

* * * — Конгресът на европейските психолози за мир	3
Е. В. ШОРОХОВА — Възпитание в дух на мир	7
Ф. ГЕНОВ — Методики за изследване ценността „Мир в света“ в системата на ценности на личността и на психическата ѝ готовност в дейността за предотвратяване на термоядрената война	12
Ф. ГЕНОВ, С. ГЕНОВ, Н. ЛЕСИГЯРСКА — Мирът в света в ценостната система на личността и насочеността на нейното съзнание	24
Г. Д. ПИРЬОВ — Детството и мирът	31
Обща и социална психология	
И. КАРАГЬОЗОВ — Готовност за агресия при непълнолетни с отклоняващо се поведение	38
Педагогическа и възрастова психология	
Ф. ДАСКАЛОВА — Особености на вербалната памет у 5—6-годишни деца	45
Медицинска психология	
АТ. ШИШКОВ — Проследяване агресивността при болни от маниакално депресивна психоза	51
Научен живот	
Л. ВАСИЛЕВА, М. НИКОЛОВ, П. РАНДЕВ — Психология на развитието — Прага'86	57
П. РАНДЕВ — Клуб на младия психолог	61
ЗЛ. ДОБРЕВ — Международна конференция по дефектология	62

PSYCHOLOGY

Official journal of the Bulgarian Society of Psychology
Sofia, V. Levski Stadium

МЕЖДУНАРОДНАТА ГОДИНА НА МИРА И ПСИХОЛОГИЯТА

EUROPEAN PSYCHOLOGISTS
FOR PEACE HELSINKI 8-10.8.1986

В своята хилядолетна история човечеството е изстрадало над 14 000 малки и големи краткотрайни и продължителни войни. В тях то е загубило повече от 3,5 милиарда човешки живота. Заличавани са градове, села и цели държави. Но всички тези пагубни последствия от войните за човечеството са несравними с последствията, които ще има след термоядрената война. Натрупаното оръжие, даже без да се използва цялото, е напълно достатъчно, за да се побие животът на планетата. Затова пред народите няма друг разумен избор освен да се борят за предотвратяване на термоядрената война.

На 24 октомври 1985 г. Общото събрание на Организацията на обединените нации провъзгласи 1986 година за Международна година на мира. Генералният секретар на организацията Хавиер Перес Де Куелар посочва, че „тя трябва да стане година на борбата за мир“.

През изминалата година вниманието на всички народи беше по-активно насочено към проблема за предотвратяване на термоядрената война, за осигуряване благоприятна съдба на планетата, да се намери най-правилният път за спиране надпреварата във въоръжаването, за ликвидиране на натрупаното термоядрено оръжие, за решаване на международните разногласия с мирни средства. Това беше година на активна дейност, особено на генералния секретар на ЦК на КПСС — Михаил Горбачов и на други политически дейци за прекратяване на термоядрените опити, за постепенно намаляване на въоръженията, за да може до края на 2000-та година планетата да се освободи от всякакъв род оръжие.

В своите речи, декларации и доклади Михаил Горбачов обръща внимание, че е време да се откажем от дядореното мислене и да започнем по нов начин да мислим в термоядрената епоха при решаването на междудържавните конфликти. Той посочва, че „Днес не можеш да гарантираш собствената си сигурност, без да се съобразяваши със сигурността на другите държави и народи. Не може да има истинска сигурност, ако тя не е еднаква, равна и всеобхватна. Да се мисли по друг начин означава да се попадне в света на илюзии, в света на самоизмамата“. Независимо от яснотата и категоричността на съветската позиция по проблемите на мира, независимо от желанието на американския народ да живее в мир, в лицето на военнотехнически комплекс в САЩ мирът има своя най-яростен противник. Само от 1945 година Съединените американски щати са изразходвали за оръжие и за системи за тяхното пренасяне 1,9 билиона долара. Тук е уместно да се напомни изказването на бившия президент на САЩ генерал Айзенхauer. „Ние трябва да се предпазваме от това — военнотехническият комплекс съзнателно или неволно да придобива неоправдано влияние. Съществува и ще съществува потенциал за катастрофално увеличаване на властта на тези, които не са я получили по право.“

През изтеклата година активно се включиха в борбата за мир много научни организации на социологи, психолози, екологи и др. Поставиха се на преоценка редица концепции, формирали се в „дядореното мислене“. През тази година в гр. Хелзинки се състоя Първият европейски конгрес на психологите за мир. В

него взе участие психолози от 24 страни, включително от САЩ, Япония и Латинска Америка. На конгреса, наред с научните доклади, се приеха и теми за международни изследвания. Една от темите се предостави за научно-методическо ръководство на учени от нашата страна. Във Виена също се проведе среща на учени в борбата за мир. В тях, наред с философите, участвува и психолог. Нашата страна активно участвува във всички мероприятия на световната федерация по научна психология по проблемите на мира. В страната се провеждат изследвания, извършила се пропагандна дейност за формиране на мира в света като най-важна ценность в системата от ценности на личността. Формирането у всички народи на такова съзнание, на такава психическа готовност, че мирът в света и предотвратяването на термоядрената война са най-висшата ценность неминуемо ще се отрази върху отношението и поведението на должностните лица в различните страни. Тази ценность трябва да е водеща ценность както за политиците, така и за воените. По примера на нашата страна започна провеждането на изследване за установяване мястото на ценността „Мир в света“ в системата от ценности на различни социални групи. Важно значение има и установяване на насочеността на съзнанието на личността по проблемите на борбата за мир, а така също и нейната готовност да участвува в различните форми на тази борба.

Българските психолози в съответствие с политиката, която провеждат Българската комунистическа партия и народното правителство за предотвратяване на ядрената катастрофа и за запазване на световния мир, със своите изследвания, научни разработки и пропагандистка дейност дават принос в общото дело на нашата страна за запазване на мира в света. Във въстъпителното си слово пред XIII партиен конгрес др. Тодор Живков заяви: „За нас, комунистите, предотвратяването на ядрената катастрофа и запазването на световния мир е висша цел, израз на хуманизма и нравствеността на нашата идеология и нашия строй.“

Борбата за мир изисква не само думи и декларации. Мирът трябва да се пази, да се гарантира. Това се постига най-добре в условията на социализма, когато всеки труженик добросъвестно, ефективно и качествено изпълнява своите трудови и обществени задължения. Със своите разработки по психологическите проблеми на техническия прогрес, на самоуправлението, на възпитанието, на политическата дейност, на здравеопазването и в другите сфери на социалната дейност психолозите ще допринесат за увеличаване на икономическата, политическата и военната мощ на нашата страна, важна предпоставка за увеличаване на нейния реален принос за възприятие привържениците на термоядрения конфликт и запазването на мира в света.

КОНГРЕСЪТ НА ЕВРОПЕЙСКИТЕ ПСИХОЛОЗИ ЗА МИР

В духа на решенията на Международния конгрес по психология в Акапулко през 1984 г. и в рамките на Международната година на мира

(1986) от 8 до 10 август в Хелзинки се състоя Конгресът на европейските психолози за мир. Той беше организиран от Комитета за мир на финландските

психолози под патронажа на президента на Република Финландия Маусо Койвисто. Този комитет е основан още през 1982 г. от Съюза на психологите във Финландия и Съюза на студентите от психологическите факултети на тази страна.

След официалното откриване на конгреса на 8 август в актовата зала на Хелзинския университет с приветствия от представители на правителството и университета и със слово от проф. Йохан фон Райт, председател на научния комитет на конгреса, деловата работа протече в залите на университета. Тя обхващаща няколко пленарни лекции върху по-основни теми на психологията и мира, но главната работа се извърши в 13 симпозиума, които обикновено заставаха едновременно в три зали.

Един от докладите на пленарните заседания беше върху темата „Човешката погрешимост и рисъкът от ядрена война по погрешка“, изнесен от Мариан Франкенхаузен от отдела по психология при Стокхолмския университет. Характерни са и другите теми на пленарните лекции: „Сътрудничество и доверие — задържка на надпреварата във въоръжаването“ (Р. А. Хинде, Кембриджкия университет); „Проблемите за мира и войната от перспективите на една експериментална социална психология“ (Дж. Раби, Утрех, Холандия); „Ролята на психологията в борбата за мир“ (А. Ко-саковски, ГДР); „Войната, мирът и типове рационална активност“ (А. Ескола, Тампере, Финландия).

Най-съществената част от работата на конгреса се извършваше в няколко симпозиума, които имаха по няколко заседания. От темите на симпозиумите може да се съди за обхвата на разглежданите проблеми, особено като се отбележат и темите на изнесените в тях доклади и научни съобщения.

В няколкото заседания на симпозиума върху психологическите меха-

низми, които допринасят за войната или за нейното предотвратяване с подзаглавието „Дали войната е психологически детерминирана?“ бяха включени теми като: „Образът за приятеля като психологическа предпоставка на въоръжаването и войната“ (Р. Валстром, Финландия); „Междудличностните когнитивни конфликти“ (Д. Пападопуло, Гърция); „Някои идеи за разбирането на психологията за страха от атомната война“ (С. Хаутомеки, Финландия); „Можем ли да живеем без неприятели?“ (Д. Роу, Англия).

В симпозиума върху „Науката и работата за мира: Ролята на психологите“ се включиха доклади на следните теми: „Проби относно ядрената война — реакции и характеристики“ (Л. Олсен и др., САЩ); „Планиране на мирни дейности, които активират, а не спират хората“ (Л. Паркнас, Швеция); „Опитът за работа на психолога в екстремни ситуации“ (М. Форверг, ГДР); „Студентското съвашане за движението на лекарите за предотвратяване на ядрената война“ (Токи Никонен, Финландия); „Някои ограничения на психологическия подход към войната и мира“ (Дж. Инглеби, Холандия) и др.

Симпозиумът върху „Мирът като ценност“ включващо също няколко теми, между които: „Сват на мир като личностна ценност във Финландия — лонгитюдно проучване“ (С. Салминен, Финландия); „Мирът като вътрешен и външен феномен“ (Л. Матос); „Психологически процеси, увеличаващи риска от случайна ядрена война“ (М. Бадлей, Шотландия); „Емпатията и просоциалното поведение“ (М. Каилиопуска, Финландия).

В заседанието на симпозиума „Децата, войната и мирът“ се докладва върху „Факторите, засягащи психическото здраве на децата при условията на политическо насилие — слу- чаят с палестинските деца“ (Р. Пуна-

меки, Финландия); „Подпомагане на детското развитие в критичните зони на Ливан“ (Ентонен и др., Финландия). Тук беше предвиден и докладът върху „Заплахата от ядрената война и младежката концепция за бъдещето“ от С. Рошчин, СССР, който обаче не присъства.

Две заседания бяха посветени на симпозиума върху „Психологията на враждебността и на сътрудничеството“ с няколко доклада: „Етнически стереотипи и международни сравнения на различни народи“ (З. Неки, Полша); „Реципрочност и нереципрочност: анализ на отговорите от един личностен тест“ (А. Комуниан, Италия); Анализ на реакциите на учители и ученици при убийство в едно основно училище“ (Ойанен, С., Финландия); „Просоциалното поведение и мирът“ (Р. Оливер, Испания) и др.

Значително място заеха заседанията на симпозиума „Възпитание за мир“, в които се представиха няколко доклада: „Социален статус, личност и възприемане на обезпокояващи международни проблеми“ (А. Утела, Финландия); „Еволюция на съревнованието и сътрудничеството“ (С. Хопф, ФРГ); „Работа за приятелството и за мира — серия диапозитиви“ (М. Риихела, Финландия); „Възпитанието за мир като задача на родителите“ (Т. Ръонка, Хелзинки); „Детската психика и мирът“ (Г. Пирьов, България); Повишаване на социализацията в училището (В. Билски и др., ФРГ). Върху тази тема с още по-определенна насоченост беше и докладът на едно от пленарните заседания от Е. В. Шорохова (СССР) — „Възпитание в дух на мира“. В него се изтъкна голямата отговорност както на педагогите, така и на психологите при решаване на проблемите за това възпитание.

Без да има възможност тук да се предава съдържанието на всички доклади в пленарните заседания и симпозиумите, от техните заглавия се

вижда твърде голямото разнообразие на проблемите, които се разглеждат. Някои от тях имат по-общ психологически характер, а други са по-определено насочени към психологията на мира, т. е. главната тема на конгреса. Докато някои от тях имаха предимно теоретичен характер, в други се споделяха резултати от емпирични изследвания, главно с методите на анкетата, интервюто и по-малко с експерименталните методики. Осигурените технически средства даваха възможности за онагледяване на изложението с таблици, диаграми, диапозитиви. Например аз имах възможност да прожектирам серия детски рисунки на темата за мира, както и стихотворения на тази тема от деца от различни страни, участвуващи в Асамблеите „Знаме на мира“.

Специално заседание беше организирано за споделяне на това, което се върши в изследователски или приложен план от психологите в някои страни. Тук се изнесе докладът на съветската педагогка Соколова за работата на психологи и педагоги в СССР. Обстойна информация даде и познатият у нас (от участието му в Срещата на Дунавските психологи във Варна) Т. Иритани (Япония) за разнообразната дейност в това отношение в Япония, по-специално от Асоциацията за проучване на проблемите на мира. На това заседание изнесе доклад и Ф. Генов, който предложи подготвената в АОНСУ под негово ръководство методика за изследване на тези проблеми, към която се прояви интерес от психологи от няколко страни.

След заключителното заседание, на което изнесе доклад Анти Ескола (Финландия) на темата „Войната, мирът и типове на рационална дейност“, се състоя специална среща за образуване на Международен комитет на психологите за мир. Идеята за такъв комитет възникна още върху основата

на докладите и разискванията през време на 23-я международен конгрес по психология в Акапулко (Мексико) — 1984 г., когато една работна група подготви резолюция на тема „Психологите за мир“, която беше приета от Генералната асамблея на Международния психологически съюз. Настоящото събрание е в изпълнение на тази резолюция и затова комитетът, който се оформи под председателството на Адолф Косаковски (ГДР), включи представители на психологическите дружества не само от Европа, но и от други континенти.

Задачите на този Комитет са да организира симпозиуми, семинари и др. в рамките на регионални или международни конгреси, да стимулира и координира изследвания върху проблемите на мира, да поддържа дейности на психологите в подкрепа на мира и против войната, да координира дейностите на психологите с други групи или организации, работещи в тези насоки.

През време на конгреса участниците имаха възможност да се запознаят до известна степен и с организационния живот на финландските психологи. Техният Съюз е основан през 1957 г. със 111 души, а през 1986 г. има около 2200 членове. Съюзът е образуван от 17 регионални дружества на психологите и се издръжва от членски вноски, които се определят съобразно заплатите (1,3% от нея). Част от средствата се изразходват за фонда на безработните психологи. Смята се, че във Финландия броят на психологите е относително по-голям спрямо броя на населението (пада се 0,4 на всеки 1000 души). Около 90% са ангажирани на работа в обществения сектор — училища, предприятия, болници и др. От тях 80% са жени. В началото на 1986 г. около 300 психологи не са имали постоянна работа, но повечето са имали частична заетост.

Активното участие на психологите

в делото за мира се проявява в отбеляната по-горе Комисия, както и в ролята им в други организации и специални институти. Между тези институти видно място има Институтът за изследване на мира в гр. Темпера, който е основан през 1960 г. с решение на парламента. Макар и да няма много-броен състав (има един директор и пет научни сътрудници), Институтът има разнообразна дейност, която се изразява в научни изследвания, публикации, оказване съдействие на университети и други институти и лица, съгласува работата си с подобни национални или международни институти. Институтът издава периодичен орган „Instant Research on Peace and Violence“, в който се публикуват и трудове от други страни. През 1977 г. е издадена книга „Международното напрежение и разоръжаването“ (International Detente and Disarmament), в която се дават приносите на финландските и съветските учени, а през 1983 г. — друга публикация: „Peace Research in Finnish and Soviet Scientific Literature“.

Списъкът на публикациите на Института, който беше раздаден, показва широкия обхват на изследователската и приложната му дейност.

Една от извънпрограмните срещи, които бяха организирани, ни даде възможност да добием впечатления от обхвата на движението за мир в Хелзинки. Тази среща беше уредена във Финландската станция на мира. Това представлява една двуетажна къща — бивша ж. и. станция, в която се помещават няколко организации и движения за мир в страната, между които е и Финландският съюз за мира. Тук конгресистите взеха участие в засаждането на ябълково дърво в градината на Станцията като символ на международната солидарност, която да дава плодовете на мира.

Търде характерно е да се отбележи, че психологите във Финландия не остават само до теоретическата дей-

ност в полза на мира, но имат и някои конкретни, практически действия в тази посока. Едно от тях се изразява в обхватната програма за помощ на децата в Близкия Изток, които са жертва на израелската агресия. В тази програма се включват по-специални трижи за палестинските деца, останали без родители или пострадали в лагерите на бежанците. За проекта „Щастливо семейство“, чрез който 532 деца са били настанени в 240 семейства с участието на специални социални труженици, финландски психологи са отделяли от заплатите си суми в

полза на децата. Те са сътрудничили и на Дружеството за финландско-арабско приятелство по други проблеми на арабските деца.

Конгресът не беше от големите и многолюдни срещи (участваха около 200 души от 24 страни не само от Европа, но и от Азия и Америка), но в него се извърши значителна работа по най-актуалния проблем на нашето време, която е стимул за още по-целенасочена дейност на психологите и психологическите общества не само през настоящата година, но и в бъдеще.

Г. П.

ВЪЗПИТАНИЕ В ДУХ НА МИР

Е. В. ШОРОХОВА — СССР

Проблемите за войната и мира, за социалния прогрес и съдбата на цивилизациите винаги са вълнували умовете и душите на хората. Естествено, значението на тези жизнено важни проблеми е нараствало в преломните исторически периоди. Никога обаче те не са се изправяли така остро, както днес.

Проблемите на мира засягат индивида, класите, нациите, държавите, международната общност като цяло. В борбата за мир на учените принадлежи водеща функция.

В средното много от проблеми, пред психологите от всички страни стои задача от изключителна важност: да осигури научно обосновано възпитание в дух на мир. Това се отнася и за възрастните, но засяга най-вече младото поколение.

Тъй като търсенето на пътища за решаване на проблемите на мира става все по-актуално и жизнено важно и опира до самото съществуване на човечеството, настъпва естествено увеличаване на интереса към системата на възпитание, която влияе върху формирането на навици, отношения, модели на поведение. Основният въпрос в тази връзка е как възпитанието може да способствува за разгръщането на борбата за мир.

Възпитанието в дух на мир не трябва да се разбира като функция само на училището и на другите официални възпитателни учреждения. То трябва да се разбира като процес на формиране човешкото съзнание, което обхваща целия живот на човека. Същото се отнася и за мира. Мирът не е просто отсъствие на война, той е широко понятие, включващо сигурност и развитие, човешки права и социален прогрес. Този проблем включва развитието на мирогледа на хората. В тази връзка особено значение придобива идеята на Маркс, че простите закони на морала и правото трябва да станат върховни закони във взаимоотношенията между нациите.

* Доклад, изнесен на I конгрес на психологите за мир, състоял се в Хелзинки на 8—10 август 1986 г.

Преди повече от 30 години бе публикуван Манифестът на Ръсел—Айнщайн; една от препоръките, съдържащи се в него, бе „да се научим да мислим по нов начин“. А да се мисли по нов начин при решаването на проблемите за мира, сигурността и прогреса в настоящата ядрена епоха означава следното: *първо* това предполага необходимостта от ясно разбиране същността на една огромна и безпрецедентна промяна, настъпила в развитието на военната техника, както и същността на глобалните екологически промени; това разбиране трябва да бъде базирано върху надеждни научни данни; *второ*, това значи да бъдат преодолени всички „предядрени“ идеи, които могат да доведат до погрешни действия; *трето*, това означава да се изработи система от нови понятия, отговарящи на парадоксалната действителност на нашата епоха и на жизнените интереси на самосъхранението на човечеството; тази система от понятия би била особено полезна в реализирането на стратегията на борбата на планетата за запазване на мира и живота на Земята. Тези научно обосновани препоръки не са станали водещи принципи в международната политика. Задачите за възпитание в духа на мир са насочени също към подпомагането на хората да осъзнават истинския размах на опасността, заплашваща света, и на резултатите от една атомна катастрофа. Психологите трябва да видят психологическите последствия на атомната война. Една от най-важните задачи на възпитанието в духа на мира е разобличаването на широко разпространени илюзии. А една от главните илюзии е, че ако има някаква война, тя би могла да бъде от локален характер и да пощади някои страни, области, отделни лица. Тази илюзия трябва да бъде разрушавана не само с психологически аргументи, но също така и с дани от физически, химически и биологически изследвания. Следващата илюзия относно атомната война е, че в нея може да има победители и победени както в предишните войны. Също така у много хора съществува неправилната тенденция активно да избягват осъзнаването на реалната опасност. Това е един вид психологическа защита. Такава „защита“ обаче е илюзорна.

Една от задачите на психологията при решаването на проблемите за възпитанието в дух на мир е да разкрие научно същността на междудържавните отношения, същността на природата и същността на войната. Ръка за ръка с диалектически материализъм, научната психология доказва, че войната е социално явление, тя не е присъща на природата на човека и няма нито биологически, нито психофизиологически основи.

Освен общите комплексни задачи за формиране у хората на научен мироглед, които психологията провежда съвместно с други социални науки, тя има и някои специфични функции по възпитанието на хората в дух на мир.

Броят на научните изследвания в тази област напоследък нарасна и бяха разработени някои практически препоръки по отношение на насоките, средствата и пътищата на възпитание в дух на мира. Резултатите от тази работа често се формулират като изисквания, адресирани към учителите, средствата за масова информация, към неправителствени институции.

Основната идея за възпитание в духа на мира е интернационалистичната насоченост. Ние сме съгласни с финските колеги, които дават следното определение за задачите на такъв вид възпитание: „Възпитанието в духа на международно взаиморазбирателство има за цел да съдейства за развитието на мир и дружба между народите, за реализирането на международна отговорност и солидарност с подгннатите нации и лица, за признаване на равенството между нации и индивиди; негова цел е също да насырчава действия за изменение на условията, които блокират изпълнението на тази задачи.“

Възпитанието в дух на мир обхваща всички слоеве на населението. Специално внимание се отделя на възпитанието на децата и младежите. При възпитанието на децата се прилага възрастово специфичен подход. Възпитанието в дух на мир е компонент на общата система за политическо развитие на личността (политическа социализация).

Психологическата структура на възпитанието в духа на мир включва формирането на знания, отношения, навици и способности за действие в областта на националните отношения и международното взаимно разбирателство. Само наличието и на трите основни елемента в тази структура — на познание, отношения и действия — осигурява необходимото условие за задълбочено възпитание на индивиди или групи в желаното направление.

Главните обекти на възпитанието в дух на мир са личността и малките или големи общности (малки групи, професионални колективи, нации и т.н.).

Субекти на възпитанието са училището, семейството, обществените организации, държавните учреждения, средствата за масова информация. В социалистически страни възпитанието в дух на мир е естествен компонент на държавната политика и органично се слива с националната възпитателна система.

При организиране на възпитанието в дух на мир всичките форми на въздействие могат да бъдат групирани в следните три направления: а) влияние на непосредствената социална среда; б) получаване на информация по косвен път; в) личен опит.

Теоретичните и емпиричните изследвания през последните десетина години свидетелствуват, че степента на възпитание в дух на мир се разкрива главно в отношението към три неща: 1) войната и мира, 2) оценката на мястото, което родната страна заема в света 3) отношението към другите страни. Мнението на децата по тези проблеми зависят от възрастта. Интересни данни са получени от финландския учен Тапио Нуменко. Съгласно тези данни най-малките деца гледат на войната като на убиване и смърт. Повечето от деветгодишните деца я свързват с идеите за държави и нации. За децата от всички възрасти военните действия означават стреляне, бомбардиране, сражения, убийства, смърт, понякога имат предвид бягство в отстъпление или укриване в убежище. Отговаряйки на въпроса за причините на войната, най-малките деца много често казват, че войната започва, когато някой започва да стреля или една страна нахлува в друга, или когато кралят заповядва и т.н. По-възрастните деца се позовават главно на конфликти между държавите и нациите. При повечето от изследваните лица мирът се схваща като отствие на война. Най-малките деца свързват мира с всеобщото щастие, по-големите — с мирни отношения между държавите.

Данните от изследването на Юри Ангстрьом са много значителни. 122 ученици в своите съчинения характеризират войната по следния начин: 1) като авантюра — 21%; 2) като насилие — 8%; 3) като бедствие — 40%; 4) като източник на емоционални преживявания. Отношението към войната като към бедствие и като авантюра преобладава. Тези стереотипи на войната отразяват „идеята за бедствие“ и „идеята за активност“ и могат да бъдат резултат на обратен ефект. Според Ангстрьом „образите на бедствието в най-добрия си вариант съдържат наченки на антимилитаризъм и искрено желание за избягване от войната. В най-лошия си вариант те обичат човека на безкрайна и неконтролируема война и страдания. Идеите за войната като „идея за активност“ в техния най-добър вариант могат да станат благодатна почва за развитие на съзнателен стремеж към героични дела за благото на народа. В най-лошия случай такива идеи имат за

результат милитаризъм, преклонение пред силата на оръжието. С течение на времето всичко се определя от конкретните цели и средства на възпитанието.

В тази връзка един съществен проблем е залегнал в съотношението между познание, утвърдена позиция и действия по отношение на заплахата от война. В обективните характеристики на последствията от войната следва да се прави разграничение между непосредствената и възможната заплаха. Ужасите на последната война и кошмарът на ядрената катастрофа могат да предизвикат страх както у възрастни, така и у децата. Ако една ракета достига целта само за 6 минути, то нищо не може да се направи и няма нужда да се прави каквото и да било. При формиране на образа на заплахата ние трябва да помним, че тя не трябва да бъде придружена от страх и пессимизъм. Пословицата казва: „Страхът е лош съветник“. Жизнено важна задача на психологията и педагогиката е да даде на децата реалистична идея за ситуацията в света, без да руши вярата им в бъдещето.

Разумно премерена информация за обективните последствия от ядрената война и формиране на правилна позиция по отношение на войната трябва да бъде главната цел при насырчаването на съзнателни действия срещу заплахата от война и за мирно уреждане на всички международни спорове.

Друга проблемна област, отнасяща се до възпитанието в дух на мир, е свързана с развитието на взаимно разбирателство, с стремежа към добросъседско отношение и дружба с чуждите страни. Имаме предвид интернационалистичното възпитание на децата, младежите и възрастните.

Редица изследвания на отношенията на децата към другите страни, проведени от учени в капиталистическите страни, показват голямата жизнеспособност на националистическата предубеденост и стереотипи. Този вид предубеденост е широко разпространена в САЩ. Тя засяга Съветския съюз, развиващите се страни, черното население на самите Съединени щати. Във Финландия бе проведен интересен експеримент: от деца в училища възраст се е искало да установят сходството си с някого, когото те харесват в своята или в чужда страна. Анализът на съчиненията е показал, че около 30% се самоотъждествяват със свои сънародници, 40—50% с англичани и американци и само 10% — с някого от „Третия свят“. Чертите на представителите от различните националности са твърде стереотипни в тези съчинения, те напълно съответстват на образите, наложени от средствата за масова информация. Буржоазната идеология създава условия за формиране у децата на чувството, че са национално уникални още от люлката. В същото време чувство за чуждестранност и враждебност към другите нации се насырчава. Всички средства на възпитанието са насочени към формиране на позиция, съответстваща на доминиращите норми и на враждебност към всичко „чуждо“. Така, съгласно данните на английския учен А. Морисън, позицията, култивирана у децата в редица капиталистически страни към Съветския съюз, заслужава особено внимание. Предмет на изследването е било възприятието и оценката, давана от тридесетгодишни шотландски ученици на някои конфликтни ситуации с участието на СССР и САЩ. Оказалось се, че 75% от децата са се оказали в полза на единствено нарушаване на съществуващия договор от страна на САЩ на основание на това, че иначе същото би могло да бъде направено от съветска страна. Две трети от учениците са одобрили евентуално вмешателство от страна на САЩ в гражданска война на трети страни под претекста на борба срещу комунизма.

Такива стереотипи се формират още от люлката. За детското възпитание светът е разделен на добро и зло. Всичко добро е свързано със САЩ и всичко лошо, злото — със Съветския съюз. С помощта на „безвредни обозначения на едно разярено животно с червена звезда (един от държавните символи на СССР)

и една пристрастна автоматично стреляща играчка „Москва“, в съзнатието на децата грижливо се насаждда идеята за враждебност към другата нация.

Резултатите, показващи интернационалистички позиции у децата от социалистическите страни (например Югославия), свидетелствуват за отсъствието на националистическа предубеденост, на външни отрицателни стереотипи по отношение на капиталистическите или развиващите се нации.

В Съветския съюз възпитанието в дух на мир се провежда с всички възможни средства — в семейството, в училището, в трудовите колективи, със средствата на литературата и изкуствата, пресата, радиото и телевизията. На съветските хора им е добре известна Програмата за мир, приета от XXIV конгрес на КПСС. Всички съветски граждани имат ясно понятие за мирните инициативи на СССР — да не използва пръв ядрено оръжие, за замразяване на ядреното въоръжение, за насочени стъпки към елиминиране на ядрените оръжия, за борба против плановете за звездна война и т. н. Тези мирни инициативи са широко разисквани, обмислени и одобрени. В съгласие с тях обществените организации, държавните учреждения, различните колективи и отделните лица разработват своята стратегия в борбата за мир.

Военната пропаганда в Съветския съюз е забранена от Конституцията. Борбата за мир, интернационалистичкото възпитание представляват центъра на цялата възпитателна система. Това е изрично подчертано в училищната реформа, приета неотдавна в страната. Стабилна основа на комунистическия възпитаващ е формирането на марксистко-ленински мироглед на децата в училището. На първо и най-главно място това означава способност за правилно обяснение на явленията в природата и обществото. Проблемът за мира и войната в напрегнатото международно положение е един от най-съществените за формиране мирогледа на младото поколение. Интернационалистичкото възпитание се провежда чрез учебните програми на обществените науки; основи на обществознанието, история на Съветския съюз, обща история, литература. Неотменна част от възпитанието на съветските хора в дух на мир представлява уважението към постиженията на световната култура, знанието на законите за социално-икономическото развитие и факти от историята на различни нации, заинтересоваността от справедливо уреждане на политическите и социалните проблеми на развиващите се страни. Работата съгласно приетите учебни планове представлява главната форма на училищното възпитание.

Някои възпитателно насочени мероприятия са от особено значение.

Например първи септември всяка година се отбележва в СССР като ден на знанието. Първият урок всяка учебна година във всички класове на всички училища в СССР е „Урок за мира“. Той се провежда съгласно определена програма.

Честването на 40-годишнината от победата на Съветския съюз и антихитлеристката коалиция във Великата отечествена война имаше огромно значение във възпитанието на нацията и специално на младежта в дух на мир.

Едновременно с провеждането на възпитание в дух на мир съветската научна общественост подкрепя усилията на ЮНЕСКО да придвижи решаващото на редица проблеми. Преди повече от 10 години, в 1974 г., Юнеско прие ПРЕПОРЪКИ, в които бяха формулирани редица проблеми, заслужаващи всеобщо внимание. Между тях са следните: как глобалните проблеми трябва да бъдат третирани на различните равнища на образованието по формален и неформален начин; как възпитанието в дух на мир може да бъде включено в системата на подготовка на учители и при обучение на възрастни; какви би трябвало да бъдат методите на обучение; как да се осигури увличащото на учениците в процеса на

обучение; как програмите за международен обмен влияят върху формирането на позиция и т. н.

Ние поддържаме Препоръките на ЮНЕСКО относно това, че възпитанието трябва да съдействува както за ликвидирането на условията, които утежняват основните проблеми на човешкото съществуване и благодеяние, така и на „мерките, които се предприемат за международно сътрудничество в помощ на решаването на тези проблеми“.

Според нас една добра отправна точка за определяне на насоките на възпитанието в духа на мир представляват ПРЕПОРЪКИТЕ на ЮНЕСКО за съсредоточаване върху следните групи проблеми: самоопределение и равни права за нациите; проблемите за войната и мира, включително разоръжаването и международното сътрудничество; всестранно цялостно развитие; екологически проблеми; културното наследство на човечеството; ролята и методите на действие на департаментите към ООН при решаването на тези проблеми, и на последно, но не най-маловажно място — правата на човека.

Възпитанието в дух на мир трябва да бъде поставено на научни основи, разработени от специалисти в областта на педагогиката и психологията с пълното съзнание, че то представлява съществен елемент на борбата за мир, срещу заплахата от термоядрена война.

МЕТОДИКИ

ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ ЦЕННОСТТА „МИР В СВЕТА“ В СИСТЕМАТА НА ЦЕННОСТИ НА ЛИЧНОСТТА И НА ПСИХИЧЕСКАТА Й ГОТОВНОСТ В ДЕЙНОСТТА ЗА ПРЕДОТВРАТИВАНЕ НА ТЕРМОЯДРЕНАТА ВОЙНА

ФИЛИП ГЕНОВ

От мястото на ценността „Мир в света“ в системата на ценностите на дадена личност или социална група, както и от психическата им готовност да участвуват в борбата за предотвратяване на термоядрената война зависи до голяма степен и тяхната социална ценност. Проблемът за формиране у всяка личност, във всяка социална група или организация система от ценности, в която водещо значение да има ценността „Мир в света“ трябва да се разглежда като актуален и жизнен общочовешки проблем. От запазването на мира зависи съдбата на всички народи.

Не е необходимо да се прави теоретическо изясняване на същността, структурата и видовете ценности. За психологите е разбирамо значението на системата за ценности за отношението и поведението на личността относно мира. Тя служи като филтър при възприемането на всичко, което става около нея, като стимулатор за едно или друго поведение. Това се отнася и до водещата ценност в системата на ценностите на дадена социална група или организация. Системата от ценности определя и насоката на социалната им активност в борбата за мир, за

* Тези методики са докладвани на Европейския конгрес на психологите за мир, състоял се на 8—10 август 1986 г. в Хелзинки.

предотвратяване на термоядрената война. Ето защо формирането у широките народни маси и управляващите кръгове на системи от ценности, в които „Мирът в света“ да има водещо значение, означава да се издигне тяхната роля във формирането и реализирането на мирната държавна политика и дейността в полза на мира. Ако тази ценност не е водеща, ако тя не е постоянно доминантна ценност, а на преден план у определени кръгове или слоеве с голямо влияние сред народните маси излизат други ценности (например личното богатство, власт, моментната слава и други), на тях може да се удае да заблудят другите и да ги поставят в положение на „свършен факт“. Историята познава много такива примери. Ако в миналото грешките на тези народи са водели до смъртта на десетки милиони, то грешките в съвременното развитие и сила на оръжията ще доведе до гибелта на стотици милиони. Нещо повече, от една термоядrena война ще зависи съдбата на всички народи на планетата, тъй като тя означава гибел на самото човечество.

Изследването на ценността „Мир в света“ (като се разбира преди всичко термоядреният) в системата от ценностите на отделните индивиди и на различните социални групи (ако е възможно в повечето страни на света) има не само научно, но и важно политическо, идеологическо, педагогическо, управлителско, нравствено и психологическо значение.

Формирането на системата от ценности на личността и на нейните социални групи с водещо значение на ценността „Мир в света“ има определящо значение за формиране у тях и на съответна *положителна психическа готовност* за участие в борбата за мир. Психическата готовност се формира съзнателно. За целта е необходимо както отделните личности, така и социалните групи да осъзнават значимостта на мира в света пред опасността от термоядрената война. Те трябва да знаят кои кръгове и лица в тяхната страна и в света са заинтересовани от термоядrena война. Те трябва да осъзнават своята решаваща сила, да позволят или да не позволяват да ги включат както в подготовката, така и при извършване на термоядрената война. Народните маси чрез своя социален натиск върху правителството и други органи на властта, както и върху отделни държавни дейци трябва да ги заставят да търсят уреждането на противоречията и назрелите конфликти в отношението не само на своята държава с други държави, но и въобще между държавите, и особено между термоядрените, чрез мирни преговори и взаимни компромиси.

Психическата готовност в борбата за мир се формира бавно и е съпроводена с преодоляване на много трудности. Тя отразява и подготвеността на личността и различните социални групи за ефективно участие в различните форми на борбата за мир. Психическата готовност се характеризира със специфична нагласа за извършване на определени действия в борбата за мир. Тя се формира на основата на обективна информация за условията на борбата за мир в съответната страна и особено за позициите на народа и заинтересованите социални групи както от мира, така и от войната. *Положителната психическа готовност* се формира на основата на познанията за коренните и временни интереси на различните социални групи, на познаване политиката на двете най-силни държави в света — САЩ и СССР.

Много и разнообразни са показателите, които характеризират психическата готовност на човека в борбата за мир, но един от най-важните е *насочеността на неговото съзнание*. Тя се определя от цялостния му мироглед, от степента на доминантното възбуждение и доминантната готовност по определени явления, съпътстващи борбата за мир, за предотвратяване на термоядрената война.

Проблемите за изследване ценността „Мир в света“ в системата от ценности на личността и нейната психическа готовност за участие в борбата за мир не са достатъчно изследвани. Освен това, както се посочи, те имат важно практическо значение. Това обуслави и избора на тези две теми за изследване. Техните резултати и особено изводите ще увеличат приносите на психологите в борбата на народните маси срещу термоядрената война.

За постигане на поставената цел е необходимо да се решат следните задачи:

1. Да се изследва ценността „Мир в света“ в системата от ценности на различни социални групи и от различни страни в света.
2. Да се изследва психическата готовност на различните социални групи от различни страни в света за участие в отделни форми в борбата за мир.
3. Да се направят практически изводи и да се дават препоръки от изследванията както в отделните страни, така и за регулиране на междудържавните отношения.

За изпълнение на задачите е необходимо да се използват, приспособяват или да се създават съответни методики.

МЕТОДИКА ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ ЦЕННОСТТА „МИР В СВЕТА“ В СИСТЕМАТА ОТ ЦЕННОСТИ НА РАЗЛИЧНИ СОЦИАЛНИ ГРУПИ

Мирът в света като най-важна ценност не се осъзнава от всички еднакво, не се разбира пътят към мира по един и същ начин. Малко са хората, които откrito се обявяват за термоядрена война. Пресни са спомените от Втората световна война. Различни филми, художествена литература, съвременните локални войни, както и филмите и описанията на последствията на една бъдеща термоядрена война помагат на млади и възрастни да си представят пагубните последствия за всички от войната. Следва, че тази ценност се съдържа в системата от ценности почти у всички хора. Това дава основание да се изследва мирът в света като ценност в системата от ценности на личността, без да тя се декомпозира на съответните си части.

Проведените в НРБ изследвания, а така също и във Финландия, СССР, Япония и други страни с използването на анкетния метод доказват неговата приложимост.

При съставянето на анкетата социалната ценност „Мир в света“ се изследва в комплекса на група най-значими социални ценности на личността. Това са: семейство; любов; материални блага; приятелство; творчество, полезност чрез труда за другите; власт; лек безгрижен живот, лична свобода; знания; изкуство; спорт; мирът в света и други (приложение № 1). От изследванията се изисква да изберат 6 от посочените 14 ценности. Загражда се с кръгче цифрата срещу всяка от избрани 6 ценности. Стойността на всяка ценност се определя от процента на изследванията, които са я посочили. Обработката на данните може да се извърши от електронно-изчислителни центрове или чрез други средства. При съставяне на програмата за обработка на данни от масови изследвания е целесъобразно да се търси зависимост между избранныте ценности и възрастта, образоването, социалното положение, пола, религиозната и политическата принадлежност, местожителство и други показатели в зависимост от целите на изследването.

При използване на анкетната карта за социалните ценности на личността може да се използва и друг метод на оценяване. Така например може да се оценява в балове всяка от посочените в картата ценности. Най-често използвана е

№	Въпрос	Отговор	Шифър	Код
1.	Кои от посочените социални ценности смятате за най-важни във Вашия живот ? (може да посочите до 6 отговора)	— властта — знанията — изкуството — лек и безгрижен живот — лична свобода — любовта — материалистичните блага — мирът в света — полезен с труда си на другите — приятелството — семейството — спорта — творчеството — друго, а именно — нямам важни ценности в моя живот	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15	

Забележка : За втория вариант срещу всеки отговор на мястото на графата се поставят оценките — 5, 4, 3, 2, 1.

Петобалната система. С цифрата 5 се означава, че оценяваната ценност има най-висока стойност; с 4 — че тя има добра стойност; с 3 — че нейната стойност е средна; с 2 — че се оценява като слаба и с 1 — че за изследваното лице тя няма стойност.

Сумата от оценките на изследваните лица за всяка ценност дава възможност да се получат средните оценки за дадената социална група. Те от своя страна характеризират йерархията от ценностите им. И при този начин на оценяване могат и следва да се търсят зависимости, определящи се от характеристиките на изследваните лица.

МЕТОДИКИ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ ПСИХИЧЕСКАТА ГОТОВНОСТ ЗА УЧАСТИЕ В БОРБАТА ЗА МИР НА РАЗЛИЧНИТЕ СОЦИАЛНИ ГРУПИ

Психическата готовност на личността и на нейните социални групи в борбата за мир се формира на основата на знания както за международната политика на своята държава, така и за политиката на най-големите термоядрени държави. Освен познания е необходима и съответна позиция за мястото на всички народи, за мястото на всеки гражданин в борбата за предотвратяване на термоядрената война. Ето защо психическата готовност на различните социални групи за участие в борбата срещу термоядрената война също може да е различна, но целта е да се достигне до постоянна обща психическа готовност. На нейна основа да се формират другите видове социална готовност (трудова, политическа, възпитателна, комуникативна, саморегулативна и други) и особено на готовността за участие в прояви на различните движения и инициативи в борбата срещу термоядреното въоръжаване, за неговото ограничаване и унищожаване на термоядрените оръжия. От всички елементи на психическата готовност най-голямо значение има насочеността на съзнанието.

От насочеността на съзнанието на населението на различните държави по отношение на политиката за мир или на термоядреното въоръжаване зависи и тяхната психическа готовност да участват или не в борбата за мир. В съзнанието на индивида обикновено се отразява позицията му по най-значимите проблеми на неговия живот. Ето защо, като се познава структурата на насочеността на съзнанието на дадена личност, може да се съди и за степента на нейната психическа готовност за един или друг вид дейност, която има особено важно значение за нея. Тази насоченост може да се изследва успешно с метода на асоциативния експеримент. Този метод ние сме използвали за актуалната насоченост на съзнанието на населението на НРБ през 1980 година. За изследване насочеността на съзнанието на различни социални групи по отношение на мира в света съставихме специален асоциативен тест от 60 думи-дразнители. От тях 24 се отнасят до битови проблеми, които ежедневно вълнуват хората. Другата група от 24 специфични думи-дразнители отразяват насочеността на съзнанието на личността по актуалните проблеми на борбата за мир. В третата група от 12 думи-дразнители са включени такива, които имат индиферентно отношение към вълнуващите проблеми изследваните. Подбрани думи не отразяват както всички страни на бита, така и всички страни на борбата за мир. Те обаче са достатъчни, за да се установи кои са най-значимите проблеми за различните социални групи.

При съставянето на думите-дразнители сме се стремили за някои от думите да съставяме двойки-дразнители. За първа група — битови: болест, здраве; пари, дългове; щастие, нещастие; цени, инфляция; страх, сигурност; деца, родители; творчество, развлечение; труд, безработен; семейство, приятели, власт религия, писател, учен, спортсмен, артист; за II група специфични: мир, война; САЩ, СССР; Рейгън, Горбачов; разоръжаване, въоръжаване; космос, земя; ракети, мораториум; политика, икономика; преговори, конфронтация; агресия, съжителство; термоядрена, петролна; Хирошима, Хелзинки; съкрашаване, подход; за III група — индиферентни: животно, квадрат, дъб, път, метал, робот, звезда, таван, лодка, кон, роза, петел.

Думите-дразнители са подредени по азбучен ред в съответен лист за изследване (приложение № 2). Това позволява да се избегне проявленето на асоциативните връзки при отговорите на различните думи-дразнители. Обработката се извършва както поотделно за всяка дума-дразнител, така и общо за тези три групи.

Изследването се провежда по установения за асоциативния експеримент начин. Експериментаторът държи пред себе си протокол с думите-дразнители така, че изследваното лице да не вижда текста. Дава се следното указание: „Ще Ви изрека дадената дума. Вие трябва по най-бързия начин да кажете думата, която се предизвиква по асоциация във Вашето съзнание. Целта е да отговорите колкото се може по-бързо.“ След като се каже думата, веднага сепуска в действие хронометърът. При отговора той се спира. Думата-отговор се вписва в протокола в съответната графа срещу думата-дразнител. Времето в стотни от секундата се записва в съответната графа пак срещу думата-дразнител. След това се изрича следващата дума-дразнител. Изследваното лице не трябва да узнае предварително следващата дума-дразнител. Преди експеримента се обяснява на лицето задачата на изследването, а именно лицето да отговаря колкото се може по-бързо на думата-дразнител. Това е необходимо, за да не се предизвика размисъл, оценка на избор на думата-отговор. Ако това се случи, то ефектът на изследването може да се понизи. Когато се провежда изследването, експериментаторът трябва да е насаме с изследваното лице. Необходимо е да се

Асоциативен тест

№	Дума-дразнител	Дума-отговор	Време на реагиране до стотна от секундата	№	Дума-дразнител	Дума-отговор	Време на реагиране до стотна от секундата
1.	Агресия			31.	преговори		
2.	Артист			32.	приятели		
3.	Безработен			33.	политика		
4.	Болест			34.	поход		
5.	Власть			35.	път		
6.	Война			36.	развлечение		
7.	Въоръжение			37.	разоръжаване		
8.	Горбачов			38.	ракети		
9.	Деца			39.	Рейгън		
10.	Дъб			40.	религия		
11.	Дългове			41.	родители		
12.	Животно			42.	роза		
13.	Звезда			43.	робот		
14.	Здраве			44.	САЩ		
15.	Земя			45.	семейство		
16.	Икономика			46.	сигурност		
17.	Инфлация			47.	спортсмен		
18.	Квадрат			48.	СССР		
19.	Кон			49.	страх		
20.	Конфронтация			50.	съжителство		
21.	Космос			51.	съкращаване		
22.	Лодка			52.	таван		
23.	Метал			53.	творчество		
24.	Мир			54.	термоядрена		
25.	Мораториум			55.	труд		
26.	Нещастие			56.	учен		
27.	Пари			57.	Хелзинки		
28.	Петел			58.	Хирошима		
29.	Петролна			59.	цени		
30.	Писател			60.	щастие		

разяснява, че резултатите на даденото лице ще останат в тайна. Тези изследвания се правят с научна цел. Този подход ще осигури по-голяма обективност на информацията. След пробно изследване на две-три други думи-дразнители започва експериментът. Експериментаторът казва: „Бъдете готови, започваме експеримента.“

При обработката на резултатите от изследваните лица се търси средното латентно време на отговорите на всяка дума-дразнител.

Колкото латентният период на отговора на дадена дума-дразнител е по-къс, толкова повече може да се твърди, че съдържанието на тази дума има по-голяма доминантна роля в съзнанието на изследваните. Думите-дразнители могат да се класират по величината на латентния период на техните отговори. Данните от досегашните изследвания (диапазон от 10 до над 70 години) показват, че време, по-дълго от 6 сек, следва да не се отчита. Тези, които за 6 сек не са отговорили, се вписва в протокола 6 сек и не отговорил.

Обработката на данните от латентния период може да се извърши и поотделно за трите групи дразнители: битови, специфични (и по отношение на борбата против термоядрената война) и индиферентни.

Особена важност придобива обработката на съдържанието на думите-отговори за всяка дума-дразнител. Трудно е да се направи класификатор, който да има стойност на изследваните лица от всички социални групи, и то за всички страни. Това ще се направи в бъдеще след провеждане на изследване с всички групи и в много страни. Важното е да се обединят думите-отговори в групи на основата на най-често срещаните или повтарящи се или близки по семантично съдържание. Чрез тях трябва да се търси кои са основните направления на насочеността на съзнанието на изследваните лица. Това позволява да се установи и тяхната позиция по съдържанието на думата-дразнител.

При обработката на данните от асоциативния експеримент също могат да се търсят особеностите на насочеността на съзнанието на изследваните лица в зависимост от възрастта, пола, образоването, религията, социалното положение, региона и т. н.

ИЗСЛЕДВАНЕ ПСИХИЧЕСКАТА ГОТОВНОСТ НА РАЗЛИЧНИТЕ СОЦИАЛНИ ГРУПИ ЗА ИЗВЪРШВАНЕ НА ПРАКТИЧЕСКИ ДЕЛА В ПОЛЗА НА МИРА И РАЗОРЪЖАВАНЕТО

Борбата за мир е сложен вид социална дейност. Тя включва в себе си много и различни по вид действия. Към тях могат да се причислят следните:

- участие в избори и гласуване за лица, които са за разоръжаване, прекратяване на кадрреварата във въоръжаването, създаване на зони за безядлено оръжие и други действия против термоядрената война;
- участие в референдуми, провеждани за установяване мнението на народа „за“ или „против“ настаниване на ракети и други термоядрени оръжия на територията на тяхната страна, окръг, град или село;
- участие в манифестиции и демонстрации за изразяване на протест против решението на правителството за настаниване на чужди ракети на тяхната територия;
- участие в конгреси, конференции, съвещания, митинги и други на професионални, научни, културни, политически, спортни, религиозни и други организации, в които се дискутират проблемите на борбата за мир и предотвратяване на термоядрената война;
- участие в различни прояви за недопускане използването на научно-техническите открития за усъвършенствуване на термоядреното и другите видове оръжия;
- участие в масови и индивидуални прояви за въздействие върху органите на властта, които предприемат мерки за понижаване жизненото равнище на народа за сметка на въоръжаването;
- борба против създаването и използването на различни произведения на изкуството и културата, които със своето съдържание и форма формират психическата нагласа у населението, че термоядрената война е неизбежна;
- социален натиск върху средствата за масова информация, изкривяващи политическата информация с цел да се поддържа недоверие между народите на отделни държави;
- борба за опазване на природата срещу угрозата от термоядрената война и използването ѝ за военни цели и други.

АНКЕТНА КАРТА

Уважаеми

На Вашето внимание се предоставя един въпросник със съждения.

Умоляваме Ви да заградите с кръгче онова съждение, което отговаря на Вашата позиция!

№	Въпрос	Отговор	Шифър	Код
1	2	3	4	5

1. В живота се създават ситуации, когато ще трябва открито да изразите своята позиция по отношение надпреварата във въоръжаването и за разоръжаването!
- готов съм не само винаги да изразя своята позиция, но и да убеждавам другите за борба срещу надпреварата във въоръжаването и за започване преговори за всеобщо разоръжаване 1
 - ще изразя открито своята позиция, без да агитирам другите 2
 - ще се съобразя с мнението на большинството 3
 - ще преценя величината на евентуалните негативни последствия за мен и моето семейство от заетата позиция 4
 - предпочитам да се въздържа да взема отношение 5
 - ще подкрепя политиката на непрекъснато обновяване на оръжието, като единствена сигурност на безопасността на страната 6
 - ще се боря активно за непрекъснато обновление на оръжието, защото отговаря на моите икономически и национални интереси 7
 - ще се съобразя с позицията и поведението на моята партия 8
 - считам, че моето правителство прави всичко необходимо в политиката за прекратяване на надпреварата във въоръжаването 9
 - нямам позиция 10
2. В борбата срещу настанияване на ракети на територията на Вашата страна или на други страни се провеждат демонстрации, манифестиации, референдуми или се събират подписи. Каква е Вашата позиция!
- открито ще се присъединя към провежданите мероприятия и ще агитирам и другите да участвуват в борбата срещу ракетите 1
 - ще изразя открито своето несъгласие за поставяне на чужди ракети в моята или в други страни, без да агитирам 2

1	2	3	4	5
		— ще съобразя с отношението и поведението на большинството	3	
		— ще съобразя с мнението на мое семейство и роднини	4	
		— ще съобразя с позицията и поведението на моята партия	5	
		— ще подкрепя решението на органите на държавна власт за настаниване на ракети като необходимо условие за гарантиране националната сигурност на моята страна	6	
		— ще боря активно срещу противниците за настаниване чужди ракети в моята и други страни	7	
		— в моята страна не са поставяни и не се предвижда да се поставят ракети, а за другите не ме интересува	8	
		— нямам	9	
3.	При провеждане на избори за депутати или съветници в общините кандидатите изразяват и своето отношение за или против разоръжаването, надпреварата и участията на страната в подготовката на термоядрената война. Кой кандидат ще подкрепите?	— ще подкрепя този кандидат за депутат (съветник), който е против участията на страната в подготовката на термоядрената война	я	
		— ще гласувам за кандидата на моята партия независимо от неговото мнение	2	
		— ще гласувам за кандидата, който се подкрепя от моето семейство	3	
		— безразлично ми е мнението на кандидата, както и за кого ще гласувам, защото все едно, от депутатите ни ще не зависи, а това се решава от военните	4	
		— ще гласувам за кандидата, който е за осигуряване на нашия блок приоритет във въоръжаването	5	
		— няма да гласувам		
4.	В срещата с политически дейци, както и в печата и телевизията те изразяват позиция, че Вашата страна може да стои наистрана в един бъдещ конфликт между двесте страни. Каква е Вашата позиция?	— да, това е така, защото нашата страна е обвързана с двустранни и многострани договори (икономически, политически и военни) с една от двете суперсили	1	
		— това не е така, защото всеки народ отговаря за своята съдба	2	
		— това не е така, защото в една тер-		

Продължение на приложение № 3

1	2	3	4	5
		моядрена война територията на нашата страна ще е уязвима от термоядрената реакция	3	
		— ще им възразявам да променят позицията си и се съобразяват с необходимостта от разоръжаването, като единствена алтернатива на националните интереси на моята страна	4	
		— ще ги подкрепям, защото бъдещето на моята страна зависи от съюза ѝ е една от тези суперсили	5	
		— нямам позиция	6	
5.	Борбата за мир е политика, която се води от политиците, Аз трябва да си гледам работата и да се грижа за семейството си, Съвпада ли това с Вашето мнение?	— това е така — съвпада с моето мнение	1	
		— това е така, защото политиците обичат да имат пълното доверие на народните маси	2	
		— това не е така, защото всеки човек трябва да участва във формирането и реализирането на държавната политика	3	
		— това не е така, защото термоядрената война, за чиято подготовка сега получавам добра работа и добро възнаграждение, при нейното прекратяване ще остана без подходяща и добре платена работа	4	
		— това не е така, защото бъдещето на моето семейство при една термоядрена война ще е трагично	5	
		— това не е така, защото няма положителен проблем за всяко живо същество от това за запазването на мира и предотвратяването на термоядрената война	6	
		— това не е така, защото всеки човек носи отговорност не само за себе си, но и за страната си	7	
		— не мога да преценя	8	
6.	В редица райони, региони, страни и градове на света се подема инициативата за обявяването им на зони за безядерно оръжие. Каква е вашата позиция?	— ще участвувам активно за обявяването на моя град, страна и регион за зони без ядрено оръжие и ще агитирам и други за това	1	
		— ще подкрепя със своя глас подобна инициатива	2	

Продължение на приложение № 3

2	3	4	5
---	---	---	---

- ще подкрепя, ако моята партия подкрепя 3
- ще подкрепя, ако моето семейство подкрепя
- ще подкрепя, ако моят религиозен наставник я подкрепя 5
- ще се въздържа 6
- ще се обявя против сторожниците за превръщането на региона, страната и родния град в безядрена зона 7
- нямам позиция 8

И за трите методики важат следните въпроси:

2	3	4	5
---	---	---	---

- образование*
- незавършено основно 1
 - основно 2
 - средно и средно — специално 3
 - полувисше 4
 - висше 5

- години*
- 10—15 години 1
 - 16—20 години 2
 - 21—25 години 3
 - 26—30 години 4
 - 31—35 години 5
 - 36—40 години 6
 - 41—50 години 7
 - 51—60 години 8
 - 61—70 години 9
 - над 70 години 10

- положение*
- работник 1
 - собственик 2
 - служител 3
 - ученик 4
 - студент 5
 - пенсионер 6
 - селянин 7
 - безработен 8

1	2	3	4	5
10. Религия		— католик — протестант — православен — мюсюлман — будист — други — невярващ (атеист)	1 2 3 4 5 6 7	
11. Пол		— мъж — жена	1 2	

За да се получи необходимата информация за участие на различните социални групи в посочените мероприятия е съставен съответен въпросник. Той се поставя в основата на специална анкетна карта (приложение № 3). Всяко изследвано лице избира това съждение, което отговаря най-точно на неговата позиция и готовност за участие в една или друга проява в борбата за мир.

При определяне извадката за лицата, които трябва да се изследват, е необходимо да се ползват установените статистически методи; прилагането на посочените три различни методики може да стане едновременно, а може и всяка да се използва самостоятелно.

Обработката на информацията става по установените статистически методи. Наред с процентното разпределение на отговорите, за всеки въпрос се установяват и зависимостите между отговорите и изследваните лица – съобразно тяхното социално положение, партийна и религиозна принадлежност, възраст, образование, пол и други.

METHODS FOR STUDYING THE POSITION OF THE VALUE „PEACE-IN-THE WORLD“ IN THE VALUE SYSTEM OF PERSONALITY AND THE PSYCHIC READINESS IN THE ACTIVITY FOR PREVENTION OF THERMONUCLEAR WAR

Philip Genov

A questionnaire of 13 values including «peace-in-the world» is developed. The subjects investigated are requested to choose those values which they consider most significant rating them according to a five-point scale. A special association test is also developed to investigate the directiveness of the consciousness in regard to the urgent problems and most important factors in the struggle against thermonuclear war.

A questionnaire for establishment of the psychic readiness to participate in the different forms of struggle for peace is proposed as well.

The above methods have been adopted by the First European Congress of Psychologists for Peace in Helsinki. They were recommended to be used in international cross-cultural studies.

МИРЪТ В СВЕТА В ЦЕННОСТНАТА СИСТЕМА НА ЛИЧНОСТТА И НАСОЧЕНОСТТА НА НЕЙНОТО СЪЗНАНИЕ

ФИЛИП ГЕНОВ, СЕРГЕЙ ГЕНОВ, НЕДКА ЛЕСИГЯРСКА

Изследванията на психологическите аспекти на борбата за предотвратяване на термоядрената война са актуална задача пред психологите от всички страни. Сред многобройните проблеми за изследване особено значение придобива проучването на „Мирът в света“ в системата на ценностите на личността от различни социални групи. Диагностиката на ценностите на личността дава възможност да се насочат усилията на възпитателните учреждения за формиране цеността „Мир в света“ като най-важната ценност на всеки човек независимо от обществения строй на държавата, в която живее. С превръщането на ценността „Мир в света“ в общочовешка ценност е възможно човечеството да се опази от самоубийство. У нас вече е провеждано изследване за мира в света като част от системата на ценностите на младежите и девойките от Шуменски окръг и на научно-техническата интелигенция в районите „Хр. Ботев“ и „Искърски“, гр. София. Липсват сравнения за цеността „Мир в света“ между децата от 10—15-годишна възраст и възрастните (от възрастта на техните родители) — 35—45 години.

Друг важен проблем за изследване е разкриване особеностите на психическата готовност на различните социални групи за участие в борбата за мир. От многообразните страни на тази готовност особено важно значение има насочеността на тяхното съзнание. За изследване на посочените проблеми бяха използвани специално съставени методики. За изследване на цеността „Мирът в света“ в системите на ценностите на личността се използва въпросник, а за изследване насочеността на съзнанието специално подгответ асоциативен тест.¹

АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

„Мирът в света“ в ценностната система на личността

Данните от изследване на цеността „Мир в света“ в системата от ценности на деца и възрастни потвърждават установеното от предишни изследвания.² Мирът в света е структурообразуваща ценност. На нея всички изследвани лица са дали най-високата оценка — 5 (табл. 1). След нея се нареждат ценностите — знания, приятелство, семейство и полезен с труда си за другите. След тази ценност настъпват някои различия в йерархията на ценностите при възрастните и децата. Децата поставят по-напред изкуството и спорта, отколкото възрастните. На последно място и двете групи поставят цеността „Лек и безгрижен живот“. Тя има по-висока оценка при децата (1, 6), отколкото при възрастните (1, 3).

Данните от изследването показват, че мирът в света като ценност е главна ценност в системата от ценности както на децата, така и на възрастните. Те осъзнават, че без мир в света не може да се радват и ползват другите значими за тях ценности. Това е реално отражение не само на възпитателната работа, която се извършва, но и на целия начин на живот.

¹ Ф. Генов, Методики за... в този брой, с. 12.

² Ф. Генов. Мирът в света и системата на ценности на младежта в НРБ, сп. „Психология“, 5/1984.

Таблица 1

Йерархия на ценностите на деца (10—15 год.) и на възрастни (35—45 год.)

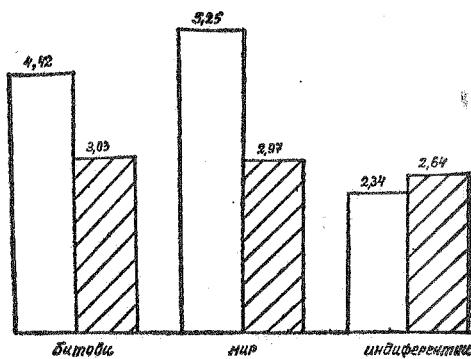
№	Деца		Възрастни	
	ценност	оценка	ценност	оценка
1.	Мирът в света	5,0	мирът в света	5,0
2.	Знанията	4,7	знанията	4,9
3.	Приятелството	4,6	приятелството	4,7
4.	Семейството	4,6	семейството	4,7
5.	Полезен с труда си на другите	4,6	полезен с труда си на другите	4,6
6.	Изкуството	4,2	творчеството	4,5
7.	Творчеството	4,2	любовта	4,2
8.	Спортът	4,2	изкуството	4,0
9.	Любовта	3,7	личната свобода	4,0
10.	Личната свобода	3,1	спорта	3,8
11.	Материалните блага	3,0	материалните блага	3,0
12.	Властва	1,8	властвата	2,5
13.	Лек и безгрижен живот	1,6	лек и безгрижен живот	1,3

Насоченост на съзнанието

В ежедневието хората се вълнуват от много въпроси. Това намира отражение в насочеността на тяхното съзнание. Изследването с помощта на асоциативния експеримент дава възможност да се установи както видът на насочеността, така и степента на нейната интензивност.

Данните показват, че бързината на словесните реакции е по-голяма на възрастните, отколкото на децата (фиг. 1). Тя е по-добра при думите-дразнители от битово естество с 1,39 сек, при думите-дразнители, свързани с проблемите на борбата за мир — с 2,28 сек и при думите-дразнители от природно и учебно естество — с 0,30 сек.

Данните показват, че тази разлика е най-голяма при думите-дразнители, свързани с проблемите на борбата за мир, след това разликата намалява при думите-дразнители от битово естество и е почти незначителна при думите от природно естество. Те са доказателство, че проблемите на мира занимават по-малко децата. Такива проблеми като мораториум, разоръжаване, въоръжаване, конфронтация, война, мир, САЩ, СССР и други не са се утвърдили като активни огнища в съзнанието на децата. Те не разбират и тяхното съдържание. На редица думи-дразнители у тях не е възникнала в определения лимит от време нито една асоциация — например на думата конфронтация — у 85,7%, инфля-

Фиг. 1. Латентен период на асоциативните реакции (в сек)

ция — 85,7, термоядрена — 78,6%, мораториум — 71,1%, агресия — 64,3%, политика — 57,1%, Хелзинки — 50,0%, разоръжаване — 42,9% и т. н. Това показва, че грамотността на децата по проблемите на мира е много малка. Те не познават стратегията на борбата за мир. На тях им са чужди актуалните проблеми, по които се води сега борбата за мир. Това налага във формите за политическо

Таблица 2

Най-къс латентен период на асоциативни реакции (1/100 от сек)

№	Възрастни		Децата	
	дума-дразнител	време	дума-дразнител	време
1.	Агресия	1,83	дъб	1,98
2.	Дъб	1,85	роза	2,11
3.	Кон	1,98	зямя	2,17
4.	Роза	2,14	безработен	2,26
5.	Хирошима	2,24	Рейгън	2,28
6.	Горбачов	2,31	кон	2,30
7.	Хелзинки	2,38	Хелзинки	2,33
8.	Рейгън	2,40	мир	2,44
9.	Звезда	2,43	петел	2,44
10.	Лодка	2,53	артист	2,46

възпитание да се разширява политическата култура на децата по проблемите за предотвратяване на термоядрената война. Данните показват, че за децата най-бавна е словесната реакция на дразнителите, свързани с борбата за мир, след това на битовите проблеми и иакрая на тези от природно и математическо естество, докато за възрастните бързината на реагиране на думите-дразнители от битово естество е еднаква с тая на думите-дразнители от естеството на борбата за мир. Това е показател за висока степен на политизация на възрастните. Проблемите на мира, както и проблемите на бита са еднакво актуализирани. При децата, както вече се посочи, проблемите на бита са по-актуализирани, отколкото тези на мира.

Интерес представлява и анализът на десетте думи, на които е реагирано най-бързо (табл. 2). При възрастните най-бързо е реагирано на думата „агресия“ — 1,83 сек, а при децата на думата „дъб“ — 1,98 сек. От десетте думи, на които са реагирали най-бързо възрастните, 5 или 50% са свързани с борбата за мир, докато при децата те са 3 или 30%. Тези данни още един път показват по-голямата насоченост на съзнанието на възрастните по проблемите на мира в сравнение с децата.

Насочеността на съзнанието на човека обуславя не само времето, но и съдържанието на реакциите. Интерес представляват асоциативните реакции на някои от основните понятия по проблемите на мира — война, мир, СССР, САЩ, Рейгън и Горбачов. Например на думата „мир“ са дадени 14 различни отговора (табл. 3). Най-много асоциират думата „мир“ със свободата (22,85), с живот на земята (14,29%) с щастие (14,29%) и други. Думите-отговори могат да се разделят на три основни групи. Към първата (най-голямата) се отнасят отговорите, отразяващи това, което мирът носи на хората — свобода, живот, щастие, мечта,

спокойствие, социализъм, прогрес, деца, красота. Това са 78,6% от всички отговори. Те могат да се определят като приятни асоцииации. Към втората група се отнасят думи, които контрастират на думата-дразнител. Това са контрастни асоцииации. В случая това е думата-отговор — война (8,57%), към третата група асоцииции се причисляват думите-отговор, свързани (8,57%).

Таблица 3

Думи-отговори на думи-дразнители[“]

мир	%	война		%
		B	A	
Свобода	22,85	мир		17,14
Живот	14,20	агресия		14,29
Щастие	14,29	смърт		11,43
Война	8,57	ужас		8,57
Мечта	11,42	разрушение		5,71
Спокойствие	5,71	оръжие		5,71
Социализъм	2,86	империализъм		2,86
Гълъб	2,86	нещастие		2,86
Прогрес	2,86	бомби		2,86
Деца	2,86	класово общество		2,86
Горбачов	2,86	САЩ		2,86
СССР	2,86	Иран		2,86
Красота	2,86	Германия		2,86
Знаме	2,86	НАТО		2,86
		борба		2,86
		опустошения		2,86
		конфликт		2,86
		злокоба		2,86
		неприятност		2,86

зани с факторите, които обуславят надеждата за съществуването на мира. Това са факторни или оптимистични асоцииации. Това са СССР, Горбачов и знамето (8,57%). Докато думата „мир“ предизвиква приятни асоцииации, то думата „война“ предизвиква предимно неприятни асоцииации (табл. 3). Думите—отговори могат да се обединят в следните групи.

Към първата се отнасят неприятните асоцииации — агресия, смърт, ужас, разрушение, нещастие, опустошения, неприятност и злокоба. Те са свързани с последствията от войната. Тези асоцииации, както и приятните асоцииации на думата „мир“ могат да се определят като асоцииации, породени от реализирането на явленietо, което отразява думата-дразнител. В случая те са 51,44% от всички асоцииации. Към втората група асоцииации се отнасят думите—отговори, свързани с причинителите на явленietо, което поражда асоцииите. Това са факторни асоцииации (22,87%). Сред тях са думите-отговори: оръжие, империализъм, бомби, САЩ, НАТО и конфликт.

Към третата група (5,72%) се отнасят отговорите, свързани с воювали страни — Германия и Иран. Това са асоцииации на реализацията на явленietо, което ги предизвиква.

Към четвъртата група са асоциациите, свързани с факторите, които ще противодействуват на реализацията на явлението-дразнител. Това е борбата против войната (2,86%).

Мирът в света в най-голяма степен зависи от двете суперсили — САЩ и СССР. Това са и най-мощните термоядрени държави. Оръжието в една от тях

Таблица 4

Асоциативни реакции на думите САЩ и СССР у възрастните (в %)

САЩ		СССР	
Дума-отговор	%	Дума-отговор	%
1. Голяма държава	10,0	велика държава	28,4
2. Агресия	14,2	мир	20,0
3. Америка	11,3	социализъм	8,5
4. Империализъм	8,6	сигурност	5,8
5. СССР	5,6	САЩ	5,6
6. НАТО	5,6	надежда	5,6
7. Капитализъм	5,6	червена звезда	2,9
8. Политика	2,8	политика	2,9
9. Рейгън	2,8	сила	2,9
10. Английски	2,8	братья	2,9
11. Свят	2,8	миролюбие	2,9
		могъщество	2,9
		свобода	2,9
		опора	2,9
		Горбачов	2,9

е напълно достатъчно, за да се ликвидира животът на планетата. Ето защо представлява интерес какви асоциации възбужда всяка от тях, когато се спомене (табл. 4).

В съзнанието на по-голямата част от изследваните САЩ са голяма държава (40,0), а от някои изследвани лица 17,1% тя се идентифицира с Америка и с английския свят. Тези асоциации могат да се определят като географски. Те са свързани с външната характеристика на даденоявление, затова могат да се нарекат неофициални по външния белег.

Към втората група асоциации отнасяме тези, които характеризират същностната страна на изследваното явление. Тя намира израз в такива думи като агресия (14,4%), империализъм (8,6%), НАТО (5,7%) и капитализъм (5,7%). Тези думи разкриват империалистическата и агресивна същност на САЩ.

Към третата група се отнасят факторите, които противопоставят на същността на САЩ, като агресивна хегемонистична политика, друга държава (5,7%). Това е СССР.

Към четвъртата група се отнасят думи, които се асоциират чрез механизма на идентификацията по родов белег (2,86%). Това са „Рейгън“ и „политика“. Анализът на данните показва, че САЩ предизвикват предимно географски, т. е., неутрални асоциации, а също и такива, които са свързани с империалистическата ѝ същност. Насочеността на съзнанието на изследваните възрастни лица по отношение на САЩ е както познавателно, географска, така и познавателно полити-

ческа. Подобна е структурата на асоциациите и по отношение на думата-дразнител „СССР“. Така например в 37,2% от изследваните тя предизвиква познавателно географски асоцииации. За тях СССР е велика, сълна и могъща държава. За по-голямата част от изследваните СССР е бастон на мира, на сигурността, на свободата, на надеждата (51,4%). Тези асоцииции са естествени. Средствата за масова информация съобщават за непрекъснатите инициативи на съветската държава за прекратяване на термоядрените опити, за съкращаване на въоръжените, за срещи на мира и т. н. В съзнанието на изследваните СССР е една опора на света за предотвратяване на термоядрената война. От другата страна са САЩ. Все повече се утвърждава в съзнанието на народните маси в нашата страна убеждението, че САЩ, провеждайки политика на надпревара във въоръжаването, са и източник на международното напрежение в света.

Към третата група отговори са и тези, в които се идентифицират други явления със СССР (5,7%). Това са Горбачов и политика. И накрая е групата на контрастните отговори (5,7%). Думата-дразнител „СССР“ възбужда и нейния световен антипод — това са САЩ.

Таблица 5

„Думи-отговори“ на „думи-дразнители“

Рейгън	%	Горбачов		%
		A	B	
Война	24,0	мир		28,6
Политик	17,1	политик		22,5
Президент	8,6	генерален секретар		11,4
САЩ	8,6	ръководител		8,6
Горбачов	5,7	Рейгън		8,6
Артист	5,7	силия личност		2,9
Милитаризъм	5,7	Москва		2,9
Напрежение	5,7	надежда		2,9
Военолюбец	5,7	разведряване		2,9
Лицемерие	2,9	миролюбец		2,9
Реакция	2,9	партия		2,9
Глобализъм	2,9	Ленин		2,9
Демагог	2,9			
Диктатор	2,9			
Никарагуа	2,9			

Народите следят всеки ход на ръководителите на двете най-силни термоядрени държави — САЩ и СССР. Генералният секретар на ЦК на КПСС — Михаил Горбачов — се изяви като една от най-активните ръководни личности на нашето съвремие в борбата за ликвидиране на оръжието до 2000-та година. От друга страна, президентът на САЩ Роналд Рейгън изразява интересите на мощния военнопромишлен комплекс. Той е заинтересован от продължаване на въоръжаването, от провеждането на нови опити с термоядрено оръжие. Ето защо представлява интерес какви асоцииции възбуждат у изследваните имената на президента на САЩ и на генералния секретар на ЦК на КПСС (табл. 5).

Отговорите на думата дразнител „Рейгън“ оформят три групи. В първата се включват всички отговори, които разкриват социално-психологическия му

портрет (60,2%). Те разкриват неговата същност като политик, като държавник. Това са: война, военноподдръжник, милитаризъм, напрежение, глобализъм, реакция, лицемерие, демагог, артист, Никарагуа. Тези думи разкриват образа на президента на САЩ като една негативна личност, като личност, която със своята активност подкопава мира и подготвя термоядрена война. В съзнанието на изследваните това е личност, която със своята активност защищава интересите на военнопромишления комплекс в САЩ. Той не се съобразява с трайните интереси на народните маси. Това е един реален портрет на личността на президента на САЩ.

Към втората група асоциации се отнасят такива, които също характеризират президента на САЩ, но по външни общарактеризиращи белези (34,3%). Това са „политик“, „президент“ и „САЩ“.

Към третата група асоциации се отнасят такива, които по своята същност са антипод на дразнителя (5,7%). Такъв антипод е Горбачов. Това са представители на две противостоящи една срещу друга не само най- силни термоядрени държави, но и представители на двете системи — на капиталистическата и социалистическата. Думата дразнител „Горбачов“ предизвиква положителни по отношение на борбата за мир асоциативни реакции. Най-много от тях са свързани с неговата същност като генерален секретар на ЦК на КПСС (51,2%). Това са политик, генерален секретар, ръководител, партия, Ленин и Москва. Чрез тези асоциации е изразена официалната принадлежностна характеристика на Михаил Горбачов.

В противовес на Рейгън, който в съзнанието на голяма част от изследваните е активен проповедник на политиката за термоядрено въоръжаване, образът на Михаил Горбачов е свързан с борбата против термоядреното въоръжаване (40,2%). Неговото име предизвиква асоциации като „мир“, „миролюбец“, „развръзване“, „надежда“ и други. И в третата група асоциации е антиподът (8,6%). Това е Рейгън. От тези две личности свестът очаква твърде много в спиране на надпреварата във въоръжаването и предотвратяване на термоядрената война.

Проведените изследвания дават възможност да се установят особеностите на ценността „Мир в света“ в системата на ценностите на деца и възрастни, а така също и особеностите на насочеността на тяхното съзнание. Установените групи асоциативни реакции на различните думи-дразнители, свързани с борбата за мир, разширяват нашите знания за политическата култура на деца и възрастни. Те допринасят да се установи и степента на политическа информираност по отделните проблеми на борбата за мир. Използваните методики могат с успех да се прилагат при диагностициране на психическата готовност на различните групи в борбата за мир.

THE POSITION OF PEACE-IN-THE WORLD IN THE VALUE SYSTEM OF PERSONALITY AND DIRECTIVENESS OF CONSCIOUSNESS IN THE STRUGGLE FOR PEACE

Ph. Genov, S. Genov, N. Lesigarska

By using the methods of questionnaire and a specially developed association test, the position of the value »peace-in-the world« in the value system of children (aged 11—12) and adults (aged 35—45) was studied, as well as the directiveness of their consciousness on urgent problems of peace. The

data obtained confirmed that »peace in the world« is the main value of the subjects investigated. The latency of the association responses was shorter in adults than in children, all the more that it was the longest at association responses to words reflecting situations from the struggle for peace. In adults the association responses for peace were of a more contentful goal-directiveness. This was an evidence that their psychic readiness in the struggle for peace was much greater as compared with that of children.

ДЕТСТВОТО И МИРЪТ

ГЕНЧО ПИРЬОВ

Детството, като съществен период от живота на човека, има свои специфични особености, с които се отличава от по-късните стадии на развитието. Наистина тези особености на детството не са напълно еднакви през неговите различни моменти и затова е трудно да се даде обща психологическа характеристика на детството, което е твърде динамично и се определя от промените, настъпващи от ранното детство до юношеството, както и от значителните индивидуални различия на подрастващите. Все пак могат да се наблюдат няколко основни психически особености, които в една или друга степен са характерни за детството, предимно за предучилищната и ранната училищна възраст.

На първо място може да се отбележи голямата динамичност на детската психика, която се изразява в бързите и значителни изменения, настъпващи през целия период, особено през по-ранните му стадии. Тя се проявява и в характерната непрестанна активност на детето, която му дава възможност да се развива интензивно. Детската активност се наблюдава още от най-ранните импулсивни, некоординирани движения, но се вижда особено ярко в игрите, а по-късно и в учебната и трудовата му дейност.

Във връзка с активността се намира голямата пластичност на детската психика, която се основава на повишената пластичност и реактивност на централната нервна система на детето. Благодарение на тази особеност то се отличава с повищена способност да отразява въздействията от цялата околнна природна и социална среда, да усвоява опита на възрастното поколение и по този начин да осъществява развитието си. То още няма формирани възгледи, отношения, навици и привички, затова през детството има възможности да се въздействува за изграждането на личността, за всестранното ѝ развитие.

Тук се корени и повишената отзивчивост и реактивност на детето към всичко, което го заобикаля, особено към новите явления в живота, с които то непрекъснато се среща. Във връзка с тази особеност се намира и по-голямата лабилност, дори повишената ранимост при всяко по-силно, по-неблагоприятно въздействие. Както от обикновените наблюдения, така и върху основата на извършени проучвания се вижда, че особено нежелателни психически състояния се явяват под въздействието на различните похвати на студената война, а в още по-голяма степен през време на ужасите на реалната война.

Благоприятна почва за тези въздействия се намира в някои други особености на детската психика: повишената внушаемост, подражателност и доминиращата роля на емоциите в живота на децата.

Поради недостатъчно развитата самостоятелност, неукрепната критическа отношение към външните въздействия децата се поддават в голяма степен на техните внушения и са склонни да формират схващания и форми на поведение съобразно получените внушения, без да могат да правят преценки за тяхната стойност. Към това допринася и повишената подражателност. Затова например те с готовност започват да включват в игрите и другите си занимания видяното на малкия или големия екран. Така се обясняват срещаните игри на войни, на преследвания или дори жестокости в някои детски игри.

Във връзка с това може да се постави въпросът за предполагаемата агресивност на децата. Известно е, че защитниците на войната като трайно явление в живота на човечеството се стремят да я оправдаят върху основата на ролята на вродена у человека агресивност, т. е. наличие у него на инстинкт за агресивно поведение. В тези случаи не се държи сметка за това, че както войните, така и другите форми на агресивни действия се обуславят от сложни социални и икономически фактори, от които се определят човешките взаимоотношения пред даден исторически момент. Също така не се отчита фактът, че у человека инстинктите, доколкото ги има, не играят такава роля, каквато имат у животните, защото те са много изменени под влияние на обществения начин на живот и възпитанието. Освен това известно е, че дори и автори, които стоят на биологическите позиции за ролята на инстинктите в живота на человека, приемат, че те могат да имат разнообразно въздействие, като се проявят не пряко, а в модифициран вид и в дейности, които имат обществено приемлив характер. А доколкото се отнася до агресивността на децата, обикновено за нея се съди по някои техни прояви, които имат по-сложна обусловеност. В повечето случаи се отнася до прояви на повищена активност или любознателност. Това се наблюдава например в често срещащата се дейност за разглобяване, дори за разрушаване на дадена играчка, която не задоволява потребността за дейност, а изисква само нейното съзерцание. Тогава детето пренебрегва някои правила за използването ѝ и се отнася към нея действено, а не съзерцателно. В други случаи привидно агресивното поведение е израз на стремежа към утвърждаване на собственото аз, на неговите права, а не е израз на враждебно отношение. Във всички случаи това са усвоени форми на поведение под влияние на примери от околните. Но дори и да се допусне някаква вродена тенденция към агресивност, тя винаги може да бъде регулирана, видоизменяна чрез подходящо възпитание, по-специално чрез формите и средствата за възпитанието в дух на мир и разбирателство с околните.

Много по-съществено място в психологическата характеристика на детето заема неговият многостренно изразен хуманизъм. Той се изльчва от детския поглед, изразяващ доверие, оптимизъм, любвеобилно отношение към другите. Изразява се в поведението на детето при готовността му да се сприятели с всяко, дори непознато дете, да му окаже някакво внимание. Хуманизмът на детето се проявява и в това, че няма расови, национални, социални предразсъдъци в отношенията си с другите деца и възрастни, че е готово да установява връзки на приятелство и сътрудничество с тях независимо от цвета на кожата, на националната или класовата им принадлежност. Това са прояви, които ярко се наблюдават в международните срещи на децата, като например асамблейте „Знаме на мира“ в София. А няма нищо по-противно на детския хуманизъм, на хуманизма изобщо, от войните (включително и студената война), в които не само се унищожават хората и техните ценности, но се нарушават и нормалните им хуманистични възгледи и отношения.

Хуманизмът на децата се изразява и в тяхната отзивчивост, склонност към съпреживяване (емпатия) с другите при радостни или тъжни състояния. Тези прояви не остават само в сферата на емоционалното преживяване, но обикновено водят към съответните действия, изразени във взаимопомощ, пълна отданост, достигаща до самопожертвуване. Не са редки случаите на проявен детски героизъм при спасяване на други деца в опасност или защита на справедливата им кауза.

Хуманизмът на подрастващите се проявява и в повишената им потребност на общ както от страна на другите към тях, така и в отношенията им към другите хора, отначало в кръга на семейството, а по-късно в по-широк социален кръг. Не случайно се говори за „витамина на любовта“ като едно от главните средства за физическото и духовното здраве на децата. Лишаването от този „витамин“ се изразява в тежки последици не само през време на детството, но и през по-късните възрасти.

Тези и други подобни особености на детската психика, от една страна, са предпоставка, от друга — резултат от възпитанието в дух на мир. Те са предпоставка, защото не само правят възможно това възпитание, но го изискват като съществена потребност на детската личност. Разбира се, тази потребност се обуславя и от обективните обществени условия на съвременното международно положение, което изисква да се работи по всички посоки и през всички възрасти за запазване на световния мир, за предотвратяване на термоядрената катастрофа.

Тези особености са и резултат от правилното възпитание, насочено към хармонично развитие на детската личност, в която се включват и отбеляните черти като предпоставки за възпитанието изобщо и по-специално за неговата насоченост към мира. Това възпитание постига своята цел, ако е съобразено с тези особености на детската личност и ако допринася за тяхното по-нататъшно усъвършенствуване. За това допринасят проучванията върху психологията на децата от различни възрасти, върху техните вече формирани възгледи и отношения към проблемите на войната и мира, към някои въпроси на съвременността изобщо. Освен към многобройните въпроси за психическите отражения на войната и мира върху децата, за факторите, които имат положително или отрицателно влияние, необходими са проучвания и върху най-резултатните методи и средства за възпитанието в дух на мир и международно сътрудничество.

За тази цел могат да се използват различни методи за психологически и педагогически изследвания, като се започне от наблюдението, анкетите, интервютата, похватите на лабораторния експеримент, на естествения и психопедагогическия експеримент, моделирането и пр. при съответно нагаждане към конкретните теми и условия на живота на децата.¹

Пример за отговорите на децата по въпросите на войната и мира могат да се посочат между другото следните:

Например при интервю с деца от предучилищна възраст, на които се поставя въпрос за това, кое повече им харесва — войната или мирът — повечето предпочитат мира, като се мотивират по следния начин:

— защото децата могат да играят, защото е тихо и спокойно, не падат бомби, не се разрушават сградите, защото не боли и други белези на мира.

¹ За тези методи по-подробно вж: Г. Пирьов, Ц. Цанев. Експериментална психология. С., 1971, а по-специално с оглед на изследване някои проблеми на мира в статията от Ф. Генов в настоящия брой на списанието.

По-показателни за схващанията на децата относно войната и мира са данните от друго наше изследване на ученици от началната и средната училищна възраст.

Пред 112 ученици от VII ЕСПУ в София беше поставена задачата да напишат кратко какво мислят за войната и за мира, без да им се дават каквито и да било предварителни обяснения и инструкции за съдържанието на това, което ще на-

Таблица 1

Показатели за войната	III—IV клас n=49			VII клас n=35			VIII клас n=28			Всичко	Рангов ред
	момчета	момичета	общо	момчета	момичета	общо	момчета	момичета	общо		
1. Край на света (земята)	21	9	29	7	9	16	3	3	6	46	1
2. Смърт, жертви, ранени	10	6	16	4	7	11	3	6	9	27	2
3. Да няма война	5	5	10	5	9	13	—	6	6	23	3
4. Нещастия, скърби	6	2	8	4	7	11	2	—	2	19	5
5. Без игри, учение, труд	4	6	10	1	6	7	—	—	—	17	6
6. Няма деца, родители, животни	6	4	10	2	3	5	—	1	1	15	7
7. Разрушения	5	1	6	1	1	2	5	8	13	21	4
8. Рейгън, САЩ	4	—	4	3	1	4	—	—	—	8	9
9. Против цивилизацията	—	—	—	3	5	8	—	—	—	8	9
10. Глад, мизерия	1	1	2	1	4	5	—	2	2	9	8
11. Няма слънце, песни	2	1	3	—	4	4	—	—	—	7	10
12. Безумие	—	—	—	1	2	3	—	4	4	7	10

Забележка: Цифрите означават броя на отбележвания белег (идея) за войната или за мира. Децата обикновено посочват по няколко белега, подредени в графата рангов ред.

пишат. Не се искаше да си пишат името, за да се осигури пълна свобода на изказването.

Твърде разнообразните отговори на учениците могат да се представят групирани в няколкото най-съществени и най-често срещани идеи за войната и мира. Макар че някои заявяват, че не познават войната освен по гледани филми, всички се постараха да изразят своите мисли за нея.

На табл. 1 е представен броят на посочените в отговорите белези на войната или мисли, които това понятие буди у децата. Както от данните на отделните класове, така и от сумираните величини на отговорите се вижда, че на първо място се намира идеята, че войната, бъдещата ядрена война (отбелязана от някои от децата), ще означава края на света, края на нашата планета. На второ място се поставят мислите за смъртта, жертвите, ранените по време на война. На трето място идва изразената мисъл да няма никога война, следвана от другите белези на войната — нещастия, скърби, лишаване на хората и на децата от възможността да играят, да се учат и да се трудят, лишаването на децата от родители и други близки, разрушения и т. н. Характерно е, че мисълта за войната у значителен брой деца се свързва с името на Р. Рейгън и САЩ.

По някои от показаните идеи (белези) на войната има известни различия между отговорите на момчетата и момичетата, но в повечето случаи има приблизително еднакъв брой посочвания.

От данните на табл. 1 се виждат някои незначителни разлики между реда на подреждане белезите (идеите) на войната от учениците в отделни класове. Схващането за края на света заема първо място (изключение правят само отговорите на учениците от VIII кл.). А учениците от всички класове са единни относно желанието да няма никога война.

Таблица 2

Показатели за мира	III — IV клас n=49			VII клас n=35			VIII клас n=28			Всичко	Рангов ред
	момчета	момичета	общо	момчета	момичета	общо	момчета	момичета	общо		
1. „Искаме мир“	19	15	34	20	10	30	8	18	26	90	1
2. Щастие, радост, песни	12	3	15	5	7	12	1	7	8	35	2
3. Игри, учение, труд, творчество	10	12	22	1	1	2	—	—	—	24	3
4. Прекрасно, свято	7	3	10	8	4	12	1	1	2	24	3
5. Живот, деца	3	3	6	5	5	10	1	6	7	23	4
6. Асамблея	15	1	16	1	1	2	—	—	—	18	5
7. Ясно небе, слънце	7	2	9	1	2	3	—	—	—	12	6
8. Дружба	2	2	4	1	2	3	2	1	3	10	7
9. Заводи, училища	5	1	6	—	—	—	—	—	—	9	8
10. СССР	4	1	5	—	—	—	—	—	—	5	9
11. Свобода	1	1	2	1	1	2	—	—	—	4	10
12. Противоположно на войната	—	—	—	—	—	—	—	3	3	3	11
13. Светло бъдеще	—	—	—	—	—	—	2	—	2	2	12

Това се съгласува и с данните по въпроса за мира, които се представени в табл. 2. И тук на първо място е призовът „искаме мир“, „да се борим за мир“, който има най-голям брой посочвания както в различните класове, така и общо за цялата група. От подреждането на отговорите от всички деца на второ място се намира мисълта за щастие, радост, смях, весели песни; на трето място — идеята за възможности на мира за игри, учение, труд, творчество; в тази връзка на пето място е мисълта за мира като нещо прекрасно, свято, следвана от възможността за живот, за много деца и пр.

От данните в табл. 2 се виждат някои различия между схващанията на децата от ранната (III—IV клас) и от средната училищна възраст (VII—VIII клас). Най-ярко това различие се вижда относно мисълта за асамблеята, която се явява на трето място при децата от III—IV клас, чак на девето място при учениците от VII клас, а изобщо не се отбележва от осмокласниците. Това се обяснява с по-активното участие на по-малките ученици в международната детска амсаблея „Зиаме на мира“, макар че това название не се посочва в отговорите им. Също така разлика се намира и в мястото, което малките ученици отделят на Съветския съюз в своите мисли за мира.

Общо може да се каже, че в искрено и непосредствено изразените мисли на учениците от всички класове се отбележват много съществени белези на мира. А единодушният призов „искаме мир“ съвпада с резултатите за потребността на нашите деца за мир, за това, че мирът получава най-високо място в ценностната система на тези деца.

Без да даваме подробно отговорите на всички деца, ще посочим само някои примери.

Момче на 8 години пише: „Аз мисля за войната, че тя ще бъде края на света; мъка, скръбъ носи тя. Ще има много убити и ранени хора, няма да можем да се учим. Аз не искам война. И мисля, че няма да има война. А мисля, че винаги ще има мир, ще има винаги засмени хора. И нашата земя ще става от красива, по-красива. Че ще има много асамблеи, че ще има много хора, дървета, къщи, училища, цветя, детски градини, ясли. И много коли, трамваи, телевизори и деца. Аз искам мир.“

Момиче на същата възраст отговаря: „Аз мисля, че война не трябва да има. Защото една война това значи края на света. Затова аз не искам война. Не трябва да има война, защото децата не могат да играят на свобода. Ако е мир, майките и бащите ще могат да работят и да се трудят. През лятото ще има слънце. И никога няма да има облаци от куршуми. Ако през зимата има мир на земята, тя ще е лека, макар и студена, защото ако има война ще бъде много, много трудно. Ами ако има мир, ще има всяка година асамблея. Мирът носи щастие, розови градини и много други градини. Аз искам мир.“

Момче на 12 години пише: „Когато чуя думата „война“ се сещам за мизерията, за глада, за страданията, за болката и скръбта, която тя причинява. Тогава си представям хиляди скръбящи за своите синове майки. Синове, загинали в това беззислено и глупаво средство за изявя на нечии „интереси“. Представям си хиляди деца, останали на произвола на съдбата, умиращи от глад и студ, в мизерия, без дом, без закрила, без сгряваща майчина обич, без чисто, ясно небе. За войната мисля, че е най-голяма проява на зверство, на беззисление, на глупост, на „сила“, смазваща безпощадно слабите и беззакрилни деца, майки, старци и въобще на беззащитните и разумно мислещи хора. Когато чуя думата „мир“, си представям деца с граниали усмивки на лицата, деца, които не знаят какво е война, деца, творещи и живеещи без мисълта и страхът от мизерията и глада, които са последици от войната.“

На същата възраст (12 г.) момиче дава следния отговор: „Аз смятам, че войната е най-голямото нещастие за хората и въобще за всяко живо същество във вселената. Ако има война, тя ще заличи всичко хубаво на този свят! Ще изтрие от лицето на земята всичко онова, което обичаме и към което се стремим! Ще изчезнат детските усмивки, ще изгори и последното живо стръкче трева, ще умре и последното животно, и последният човек. Всичко това, което с хиляди години се е оформяло като цивилизация, ще бъде погубено! Мирът, това е пълна противоположност на войната. С него светът би станал по-хубав, по-светъл, би било приятно да се живее. Мирът, това е светлото бъдеще, детският смях, щастливите мигове! Ако съществува мир на земята, ще има и хора, и мравки, и стръкчета трева. Светът ще се развива още по-хубав, отколкото е сега.“

Освен с отговори на тези въпроси, децата изразяват разбирането и отношението си към войната и мира и в някои писмени творби. Твърде характерни в това отношения са творбите на деца, участвали в Международната детска асамблея „Знаме на мира“ и публикувани в сборника „Знаме на мира“ (1985 г.). Някои примери могат да дадат представа за начина, по който деца от различни страни изразяват тревогата си от войната и мечтата си за мир:

„Откакто съм родена,
като безумна скитам
далеч от всичко,
без да знам
мира дали ще мога да намеря.

Тежи ми, а тъй далечен
е пътят на мира.
Със скръбни сълзи плача.
Мечтай за това щастие.
Мечтай за музиката
и за мира.“

Даниела Тиралонго, 11 г. (Белгия)

„Мирът е най-великият идеал
на хората. Мирът е като птиците,
които летят по нашето небе.
Мирът е смехът на децата,
той е вята и дъждът,
той е птиците. Искам винаги
да е мирно небето над нас —
свободния никарагуански народ.
Когато птиците пеят,
тогава имаме мир,
тогава сме свободни
в Никарагуа.“

Ерик Лопес Родригес, 7 г.
(Никарагуа)

Схващанията на децата за войната и за мира се изразяват не само словесно,
но и в техни рисунки. Най-често идеята за мир се изобразява с всеобщоприетия
символ — гъльба, даден в различни положения, в прости и сложни комбинации.
Но характерно за по-малките деца е идентифицирането на идеята за мир с други
приятни за тях ситуации и съответните им преживявания.

Така например в една колекция на рисунки на тема „МИР“, събрани в Центъра „Знаме на мира“, тази идея е изразена с по-разнообразни композиции, обяснени от самите деца по следния начин: — мирът — това е тоила шарена черга (5,5 г.)

- мирът — това е неперудите да летят заедно над цветята (6 г.),
- мирът — това е децата да играят своите игри, рейсовете да си возят хората и да летят ракети вместо бомби (6 г.)
- днес мирът ми разказва как бащите возят своите деца на разходка с велосипед (5,5 г.)
- когато има мир, има хубави рождения дни с големи торти и много подаръци (6 г.).

На всяко от тези словесни обяснения на децата отговаря съответна рисунка, създадена според техните възможности, но винаги искрено и убедително както за самото дете, така и за нас, които гледаме рисунките.

За разлика от това разнообразие на конкретизацията на идеята за мир из сферата на своя личен живот, изображенията на по-големите деца по-често са повлияни от вече усвоените, общоприети символи на мира. Например при едно изследване на юноши на въпроса какво биха нарисували на тема „Мир“, по-голяма част (над 70%) отговарят, че ще нарисуват бял гъльб, 10% — земята, заплашвана от бомба или ракета, около 4% — че ще изобразят хора от различни раси, хванати за ръце (по дипломната работа на К. Еков).

Така бих искала света

Бих искала да се събудя в един ден
гълълен със сълънце с новината,
че в света няма повече войни.

Само много обич.

Бих искала да се събудя в един свят,
където всички хора се държат за ръка,
пляят щастливи в един голям кръг.

Бих искала да се събудя в един свят
на мира, общта и братството.

Морена Ронокини, 12 г.
(Сан Марино)

Тези примери показват само едно скромно начало на възможните изследвания. Те трябва да се продължат по-системно и по-обхватно, за да се проучват многостраничните проблеми на детството и на мира. Недостатъчни са проучванията върху въздействията на различните форми на студената война върху детската психика и върху начините за тяхното неутрализиране. В рамките на този проблем се намира и по-специалното въздействие на заплахата от ядрената война. По-особено внимание е необходимо да се отдели на проучванията върху психологическите основи на възпитанието за мир, на неговите най-резултатни форми и средства.

CHILDHOOD AND PEACE

G. Piryov

Some essential peculiarities of childhood are considered, such as its dynamic character, plasticity, suggestibility etc. The author underlines its clearly expressed humanistic spirit, rejecting the thesis for the aggressiveness of children as an inherent trait. These peculiarities of childhood are revealed as a prerequisite and in the same time as a result of education — of education in the spirit of peace, in particular. The results of investigations on the attitude of children of preschool and early school age toward war and peace are presented. In Tables 1 and 2 the summed up results of children's answers to the questions about the characteristic feature of war and peace are given. Some examples of these answers are cited, as well as pieces of children art from different countries of the world on the theme of »peace«. The necessity of further studies on these problems is underlined in view of their importance for the education of the rising generation in the spirit of peace and international cooperation.

Обща и социална психология

ГОТОВНОСТ ЗА АГРЕСИЯ ПРИ НЕПЪЛНОЛЕТНИ С ОТКЛОНИВАЩО СЕ ПОВЕДЕНИЕ

И. КАРАГЬОЗОВ

Социално-психичната деформация на подрастващите с отклоняващо се поведение често намира израз в повишенна конфликтност и висока готовност за агресия. Наред с редица други отрицателни промени, като нарушение на оценката и самооценката, отрицателната ценностна ориентация, отклоненията във влеченията и др., повишената готовност за агресия определя до голяма степен поведението на неизпълнените от посочената категория. Очевидно е, че превъз-

пигателната работа с девиантните лица изисква познаването на факторите, причинили личностните деформации, характерните особености на тяхната изява, мотивите за противообществените им прояви и т. н. Важен е въпросът за мотивацията на агресивното поведение, както и за значението на определени доминиращи поведенчески ориентации и стимули, водещи до възникването на конфликтни ситуации в междуличностните отношения. Изясняването на съдържателния аспект на подбудите и мотивацията на агресивното поведение при девиантните младежи позволява да се разкрие диалектиката на отношението между „насочеността на личността и динамиката на нейното поведение“ (2), мястото на мотивите за агресия в иерархията на мотивационната структура и връзките им с водещите качества на личността, отношението между „мотивацията на поведението и формирането на личността“ (1) и т. н.

В това изложение не си поставяме толкова широки задачи. По-важно е да откроим някои от факторите, които на фона на личностните деформации у девиантните непълнолетни стимулират агресивната им изява или способстват за нейното преодоляване. По този път може да се разкрие съдържанието на онези социални отношения, които са източник на конфликти или представляват своеобразни „опорни точки“ в превъзпитателната работа с тях. В това състои и основната цел на изследването, резултатите от което ще анализираме.

Самото проучване обхваща непълнолетни лица на възраст между 14 и 16 години, които са диференциирани в две групи. Основната група (0) включва 250 безнадзорни¹, настанени в трудово-възпитателни училища за различни противообществени прояви (100 девойки и 150 юноши). В контролната група (К) са обхванати ученици от ЕСПУ без противообществени прояви (50 девойки и 70 юноши).

Цялостното изследване е реализирано чрез методиката на Бас-Дюрни за оценка на агресивността, методиката на Дембо-Рубиншайн за особеностите на самооценката чрез анализ на обективната информация за поведението на девиантните лица (по материали на инспекторите от детски педагогически стаи и на учителите в ТВУ) и на експертни оценки за степента на обществена опасност на поведението им. Тук ще отразим само резултатите от изследването на агресивността и някои аспекти на данните, получени посредством другите методи. Поради липса на норми за нашата страна по теста на Бас-Дюрни, анализът на резултатите има сравнителен характер.

ОБСЪЖДАНЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Тестът на Бас и Дюрни съдържа 75 айтеми, всеки от които стимулира определена готовност за действие, характерно състояние или конкретна поведенческа реакция от агресивен тип. Въпросите са групирани в осем скали в зависимост от типа на агресията. Най-съществените от тях, на които ще спрем своето внимание, са скалите за телесна агресия (ТА), вербална (ВА) и индиректна (Инд. А) агресия и вина след агресия (BCA).

Готовността за телесна повреда се оценява посредством 10 индуктора, регулиращи различни подбуди за реакция от този тип. Някои от айтемите нямат конкретна насоченост или ясен обект на действие — например айтем № 18 гласи „Толкова често съм въвлечен в бой, колкото и другите хора“. Други сочат кон-

¹ Безнадзорната личност се формира в условията на дефицит на социален контрол, вследствие на което в нея настъпват негативни социално-психични промени, обуславящи отклоняването се поведение.

крестни лица, фактори или събития, стимулиращи агресивност, като айтем № 48 — „Ако е необходима физическа сила, за да защитя своите права, ще я приложа.“

Въпреки неголямого разнообразие от стимули (индуктори) в тази част на теста, както между групите „О“ и „К“ изцяло, така и при диференцирането на изследваните по полов признак вътре в тях се очергават доста разнообразни връзки и отношения. Преди всичко прави впечатление много същественото различие между резултатите на изследваните от основната и контролната група, свидетелствуващо за висока готовност за агресия у девиантните лица ($\chi^2 = 7,734$). Връзката между фактора „безнадзорност“ и степента на конфликтност и агресивност по цялата скала „ТА“ е умерена ($Q = 0,406$), но при отделни индуктори е още по-тясна.

При оценката на готовността за телесна агресия значими различия между юношите и девойките в основната група не се открояват, което свидетелствува за приблизително еднаква готовност за агресия. Макар че факторът „пол“ не сочи статистически значими различия както по цялата скала, така и по някои от айтемите девойките демонстрират малко по-висока степен на тази готовност. Наред с това половите различия обуславят известна избирателност по отношение на индукторите на агресивното поведение и на самата реакция, която е много динамична при девойките. Подобно е сътношението на резултатите и в контролната група, но тяхното значение е много по-ниско от посоченото, а наред с това се открояват и редица количествено-качествени особености на изследваните от двете групи.

Първата от тях се състои в това, че девиантните девойки демонстрират много по-висока агресивност от тези в група „К“ ($\chi^2 = 9,375$) а факторът „безнадзорност“ бележи значима връзка с готовността за агресия ($Q = 0,486$). При юношите същият фактор лежи в основата на много съществените различия ($\chi^2 = 7,903$) между групите „О“ и „К“. Очевидно е, че значително по-високата степен на готовност за телесна агресия у безнадзорните лица се определя от особеностите на отклоняващото се поведение и преди всичко от равнището на тяхната социално-психична деформация.

Втората особеност, характерна за изследваните от основната група, се състои в това, че значителна агресивност се стимулира предимно в случаите, когато индукторите фиксираят конкретен повод или обект на агресията, а подбудата е свързана с необходимостта от защита срещу конкретно посегателство. Така само пет от десетте индуктора в скалата „ТА“ провокират висока агресивност и всеки от тях има определен и ясно диференциран обект. Кофициентът на корелация между айтемите от този тип е $\gamma = 0,813$, докато индиректните стимули не показват значима връзка помежду си. Тази тенденция се потвърждава и от анализа на резултатите от изследването със скалата за индиректна агресия „ИА“, където се очергава значително по-ниска степен на готовност за агресия. Тук между основната и контролната група различията са несъществени, което потвърждава извода, че агресивността при безнадзорните лица няма тотален характер и е свързана само с някои аспекти на междуличностните отношения. Посочената особеност може да се обясни с обстоятелството, че степента на социално-психична деформация на изследваните от нас девиантни непълнолетни е все още на сравнително ниско ниво, а негативните постъпки са следствие на продължителен конфликт, в който „участват“ значими за тези лица фактори. Наличието на тотална агресивност, както показват наблюденията, свидетелства за вече утвърдени негативни поведенчески стереотипи, характерни за лицата с хулигански или други осъдими прояви. Обстоятелството, че при безнадзорните

стимулите за телесна агресия са предимно конкретни по съдържание, има твърде голямо значение за успеха на превъзпитателната работа с тях. Отстраняването на конкретните причини за възникването на конфликти, преодоляването на високата сенсибилност на девиантните лица по отношение на същите и формирането на социално значими мотиви за поведение са основните насоки в тази дейност.

Сред айтемите с конкретен стимулатор на агресивната реакция най-значим е онзи, който е свързан с въпроса за личните права на юношите („Ако е необходима физическа сила, за да защитя правата си, ще я приложа“). Проведеното отделно изследване на мотивите и факторите, свързани с висока социална желателност показва, че в съдържанието на представите за собствените „права“ при девиантните юноши и девойки има определена разлика, от което е обусловена и съществената отлика в получените резултати ($\chi^2 = 4,137$). Момичетата по-често подчертават правото си на „свободен живот“, „свобода на действията“, „самостоятелност при вземане на решенията“, „независимост“ и др., докато при момчетата правата се изразяват най-често в „материална самостоятелност“, „свободно прекарване на времето“, „материални придобивки“ и т. н. В случая поне два аспекта на въпроса за потребностите, стимулиращи агресия, имат определено значение за успеха на превъзпитателната работа с тези подрастващи. Първият от тях разкрива генетичната връзка на формиралите се потребности и мотиви на поведение с условията на живот. Повечето от изследваните девойки са израснали в задоволителни семейни и материални условия, имат съответстваща на възрастта им степен на образование и са с по-разнострани интереси. Това са момичета, попаднали в ТВУ след продължителен конфликт с родителите и извънсемейните форми на социален контрол заради аморалния си начин на живот, в центъра на който стои въпросът за правото на „личен живот“. Юношите изтъкват по-примитивни ценности и мотиви, изградени под влиянието на ниската култура в семейството, недостатъчната степен на образованост, ограниченността на социалния им опит и потребителската насоченост на личността. Независимо от съдържанието на потребностите, трудностите в тяхната реализация създават у безнадзорните чувство за накърненост на правата им, което обуславя възникването на сериозен конфликт и висока сенсибилност към този проблем.

Вторият аспект на въпроса за значението на потребностите за възникване на конфликти е този за социалната им значимост. Макар че в някои анкети се сочат като желани и някои общочовешки ценности („да няма война“, „да няма нещастни хора“) или социално значими мотиви („да завърши образоването си“, „да си намеря място в живота“ и др.), характерът на преобладаващите ценности, предпочитани от безнадзорните, свидетелства за приоритет на един от „трите основни видове насоченост на личността“ (3) — личната (егоистичната, престижната) насоченост. Анализът на резултатите разкрива значителната стесненост на динамичната и съдържателната страна на мотивационната структура у девиантните подрастващи в сравнение с техните връстници от ЕСПУ. Открояват се и сериозни отклонения в състоянието на мотивите, в пътищата за тяхното реализиране и оценка. Поради това формирането на адекватни представи за същността на понятията „права“, „задължения“ и др., изграждането на система от съответстващи на обществените норми потребности, ценностни ориентации и мотиви до голяма степен би способствувало за регулиране поведението на девиантните юноши и девойки в рамките на социално приемливите норми. Въобще снижаването на значителната чувствителност към проблема

за личните права, преодоляването на хипертрофираното от конфликтите около тях чувство за пренебрегване е важна насока в превъзпитателната работа с подрастващите от тази категория. Както показват резултатите от изследването, в контролната група този проблем (по индуктор № 48) не стои така остро, за което свидетелства статистически значимата разлика между групите „О“ и „К“ като цяло ($\chi^2=5,962$). Тук причините са свързани с по-адекватната оценка на правата, липсата на конфликти по този повод, със съответствието между водещите мотиви и социалните норми и съобразеното с тях поведение на учениците от ЕСПУ. Наред с това обаче бе установено, че девойките от двете групи реагират приблизително еднакво, демонстрирайки готовност за отстояване на своите права. Този факт сочи необходимостта от диференциран подход към юношите и девойките във възпитателната и превъзпитателната работа.

Висока готовност за телесна агресия стимулира и айтсм № 31 — „Който обижда мен или семейството ми, ще има сериозна разправия с мен“, при това тя е характеристика за изследваните от двете групи в еднаква степен. Тази позиция е естествена за учениците от ЕСПУ, но изглежда противоречива за подрастващите с отклоняващо се поведение. Като имаме предвид, че по-голямата част от безнадзорните са отчуждени от семействата си — често разстроени, непълни, с конфликтни отношения между родителите, с прояви на грубост или безразличие към децата, с аморален начин на живот и т. н., — високата готовност за защитата на такова семейство ни изглежда иелогична. Първоначално си обясняхме това явление с голямото желание на непълнолетните по-скоро да напуснат ТВУ и да се върнат у дома, но получените от другите изследвания данни сочат подчертана готовност да се оправдават родителите, а семейните отношения се представят в по-добра светлина. Силно изразено е чувството за вина пред родителите, за което говори значимата корелация между айтем № 31 и твърдението „Подтиска ме това, че не съм направил нещо повече за моите родители“ ($\gamma=0,781$). Тези резултати, както и наблюденията и беседите с учениците от ТВУ показват, че семейството (родителите и другите близки), независимо от редица свои отрицателни особености, представлява за повечето от безнадзорните фактор с изключително голямо положително значение.⁴ Макар че конфликтите в него принуждават непълнолетните към бягства от къщи и скитничество, деформираят по този начин личността на подрастващия и отношението му към семейството, емоционалните връзки с членовете на семейството си остават много силни. Пребиваването в ТВУ обикновено усилва значително необходимостта от завръщане в средата на най-близките хора, поради което този момент може да се използва в превъзпитателната работа с подрастващите от тази категория. На този етап от тяхната социално-психична деформация работата на обществените организации със семействата на безнадзорните е едно от най-важните условия за преодоляване на това явление.

Както вече отбелязахме, относително висока агресивна реакция стимулират и други айтсми в скалата за телесна агресия, но при тях такова поведение е естествено и не се откриват значими различия между изследваните от двете групи. По-интересни са резултатите от изследването на вербалната агресия и на чувството за вина след агресия, както и връзката между последните и готовността за телесна агресия.

При анализа на получените резултати се оказа, че девиантните девойки са значително по-агресивни от юношите във вербален план. За това свидетелстват изследванията с другите методики и наблюденията в ТВУ. Юношите с отклоняващо се поведение демонстрират предпочитания към физический сблъсък,

а за безнадзорните като цяло е характерна готовността за бърз преход от вербална към телесна агресия. Общото сравнение на резултатите при юношите и девойките свидетелства за сравнително еднакво високи стойности на двата вида агресия на фона на сравнително ниски стойности при учениците от ЕСПУ. Сравнителният анализ на данните от двете скали показва, че съчетанието на стимули за телесна и вербална агресия значително увеличава готовността на девиантните за физическа агресия, дори поводът за това да е незначителен. Като се има предвид, че високи значения на вербалната агресивност са получени по редица идуктори (при защита на „личните права“, „неотстъпчивост от собствените позиции“, застъпването на „мнение по-различно от другите“ и т. н.), може да се обясни защо девиантните лица толкова често участват в сбивания, защо те се характеризират с отмъстителност, жестокост в тези случаи, а извън тях не демонстрират видими отклонения.

Изненадващо силно изразено при девиантните е чувството за „вина след агресия“, а това съществено ги отличава от връстниците им без отклонения в поведението ($\chi^2=4,013$). Беседите с много от учащите се в ТВУ и резултатите от другите изследвания също сочат наличието на чувство за вина, имащо фонов характер. Това явление е много важно от гледна точка на превъзпитателната работа, поради което ще го разгледаме по-подробно.

Както е известно, най-важните механизми на неформалния социален контрол са срамът, съвестта и общественото мнение. Както отбележва В. Вичев, срамът „характеризира способността на човека да се отнася към своите действия така, както биха се отнасяли към тях хората... Самооценяващата функция на срама — това е своеобразно пречупване в индивидуалното съзнание на изискванията, действащи в дадената социална среда“ (3, с. 276). От позицията на тези съждения би следвало да се допусне, че демонстрираното от девиантните чувство за вина като „угризения на съвестта“, „срам“ и др. очертава някакъв поведенчески парадокс. От една страна, са налице противообществени прояви, а от друга чувство за вина, което няма действен характер. Тук очевидно възникват редица сложни въпроси.

Първият от тях е свързан със санкционирането на отклоняващото се поведение. Между резултатите от изследването на двете групи подрастващи има съществена разлика ($\chi^2=6,041$), а от това следва не само че непълнолетните от ЕСПУ показват незначителни стойности по скалата „вина след агресия“. Обикновено при тях няма прояви, заради които следва да се срамуват и санкционират, докато девиантните оценяват санкцията като „неправилни“, „несправедливи“ или „неадекватни“ на поведението им, сочат перманентния характер на санкционирането. Изглежда, че това е една от причините за формирането на хипертрофираното чувство за вина у тях.

Вторият аспект на разглеждания проблем се определя от наличието на оформяща се под влиянието на семейството или близката (включително и приятелската) среда отрицателна поведенческа и ценностна ориентация, която пречи за правилната оценка на санкцията и ситуативно наделява над сдържашите възможности на чувството за срам от осъдимите постылки. Превъзпитателната работа следва да отчита това обстоятелство, както и извода, че ситуативното негативно поведение и значителното чувство за вина свидетелстват за все още ниската степен на социално-психична деформация на безнадзорните от изследваната извадка.

Третият аспект на проблема е свързан с възможностите за реално използване на чувството за срам и вина при осигуряване на положително превъзпи-

тателно въздействие върху тези лица. Във всекидневната практика посочените чувства се използват твърде интензивно, но недостатъчно умело и адекватно. Те нямат превъзпитателно значение като самостоятелни образувания, но могат да „работят“ съвместно с критичното и самокритичното отношение към отрицателните постъпки, с чувството за отговорност и социално значимите мотиви за поведение. Стимулирането на тези мотиви, отхвърлянето или неутрализирането на отрицателната мотивация и изграждането на умения за самоконтрол и саморегулация върху основата на чувството за срам и съвестност — това са някои от важните насоки в дейността по преодоляване на девиантното поведение при безнадзорните непълнолетни.

Цялостното изследване на агресивното поведение, характерно за безнадзорните, позволява да се откроят следните

И З В О Д И:

— за лицата от посочената категория е характерна висока степен на агресивна готовност предимно във вербален и телесен аспект, докато индиректната агресивност показва ниски стойности;

— стойностите на вербалната и телесната агресивност корелират помежду си, а на практика преходит от единия вид агресия към другия е лесно осъществим и бърз;

— основните индуктори на агресивното поведение са свързани с неадекватно сформирани или оценявани фактори, между които на първо място са личните „права“, „собственото мнение“ и „личната позиция“, т. е. тези индуктори имат егоцентричен и егоистичен характер;

— високата агресивност се проявява на фона на значително хипертрофирano от санкциите чувство за „вина след агресия“ и срам от отрицателните постъпки, което има по-скоро емоционален, отколкото регулиращ смисъл;

— посочените особености, целенасочено използвани в превъзпитателната работа с безнадзорните и правилно сформирани като резултат от нея, могат значително да сничат високата готовност за агресия и да окажат положително въздействие върху цялостното поведение на тези подрастващи.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Ассев, В. Г., Мотивация поведения и формирование личности, М., 1976.
2. Божович, Л. И., Проблема развития мотивационной сферы ребенка, В сб.: Изучение мотивации детей и подростков, под ред. Л. И. Божович и Л. В. Благонадеждиной, М., 1972.
3. Вичев, В., Мораль и социальная психика, М., 1978.

AGGRESSION IN UNDER AGE SUBJECTS WITH DEVIANT BEHAVIOUR

I. Karagyozov

Some stimuli of aggression in minor persons with deviant behaviour are studied. The results obtained show significantly higher values for readiness to aggression in uncontrolled persons as compared with their coevals without deviant behaviour. The connection is revealed between negative behavioural reactions and motivation, which in deviant persons is predominantly egoistic and without significant social content. The factors determi-

ning the basis of the conflict between uncontrolled persons and the forms of social control stimulates verbal and bodily acts of aggression and readiness to aggression, respectively, inspite of a clearly expressed feeling of guilt after the aggression had been manifested.

Педагогическа и възрастова психология

ОСОБЕНОСТИ НА ВЕРБАЛНАТА ПАМЕТ У 5—6-ГОДИШНИ ДЕЦА

ФИДАНА ДАСКАЛОВА

Образователната реформа и въвеждането на училищно обучение за 6-годишните деца насочи вниманието на изследователите на предучилищното детство към цялостното изучаване на 5-годишните деца в детските градини с оглед своевременната им подготовка за училище.

Известно е (1, 4, 6, 7, 9, 10, 11 и др.), че за успешността на учебната дейност основно значение имат не само мисленето и речта, но и паметта, особено вербалната памет, т. е. способността да се запомня и възпроизвежда словесен материал. Въсъщност в учебния процес мисленето и речта действуват в неразрывно единство именно с вербалната памет. За учебния процес има значение не само логическата, но дори и механическата вербална памет, т. е. запомнянето и възпроизвеждането не само на свързан, но и на „обективно несвързан по смисъл словесен материал“ (10).

Въпреки изключително важното значение на вербалната памет за успешното протичане на учебния процес, в досегашните експериментални изследвания у нас по проблема за психическата готовност на 5—6-годишните деца за училище, данните за равнището на сформираност и особеностите на вербалната памет у тези деца са твърде осъкъдни. Засега е добре известно само, че за предучилищната възраст най-голяма продуктивност има емоционалната памет. Не е известно обаче как децата запомнят и възпроизвеждат различен по характер словесен материал. Спорни и противоречиви остават и данните относно влиянието на предварителната установка за запомняне на словесния материал и за съотношението на неволевото и волевото запомняне на словесния материал от децата. От една страна, в психологическата литература е известна очертаната още от Л. С. Виготски (2) закономерност в развитието на висшите психически процеси през предучилищната възраст, заключаваща се в това, че детето е способно спонтанно да извърши тези процеси, но е неспособно да ги извърши волево, когато се постави въпросът за осъзнаването им. Така е и с вербалната памет — в предучилищната възраст тя се обогатява главно по пътя на неволевото запомняне в процеса на играта, труда, общуването. От друга страна, в дидактиката е известно методическото положение, според което предварителната установка създава благоприятни условия за по-целенасочено и по-пълноценно противично на висшите психически процеси и на обучението.

Цел на настоящото изследване е да се установят особеностите и степента на формираност на краткосрочната вербална памет у 5—6-годишни деца в детската градина в зависимост от осмислеността и свързаността на словесния материал, както и от предварителната установка за запомняне на подадения словесен материал.

Може да се предположи, че осмислеността и свързаността на словесния материал създават условия за включване на семантичната и асоциативната памет, а предварителната установка за запомняне издига вербалната памет до равнището на целенасочен, волев и осъзнан процес.

МЕТОДИКА

За целта е проведен психолого-педагогически експеримент с 30 деца на възраст от 5 г. 6 м до 6 г. 5 м от ЦДГ № 4, ЦДГ № 10 и ОДЗ № 2 в гр. Благоевград.¹ Специален подбор на децата не е извършван.

За експериментален материал са използвани:

В S₁ — 10 безсмислени звукосъчетания

(„люм, чед, хид, зош, дил, геч, нук, пев, кел, хим“)

В S₂ — 10 двойки осмислени думи, асоциативно свързани помежду си

(„кукла—играя, книга—чета, кокошка—яйце, пеперуда—муха, голям—малък, горе—долу, бяло—черно, близо—далече, зайче—морковче, камонче—возя“)

В S₃ — 4 последователно свързани изречения от разказ

(„Хитър Петър бил още малко момче. Една сутрин го заболял зъб. Нямал пари да отиде на зъббар да го извади. Тръгнал да обикаля из улици. Дано му мине зъбът.“)

В S₄ — 4 римувани последователно свързани строфи от стихотворение

(„Гуменият Зайко счупиха на татко с куклата ми Лалка новата писалка.“)

Изследването е проведено в 2 серии опити. В I серия — без предварителна установка за запомняне и последващо възпроизвеждане, при което експериментаторът само прочита на детето словесния материал с интервал от 1—2 сек между отделните съставящи го вербални единици. Във II серия — с предварителна установка за запомняне и последващо възпроизвеждане, при което преди експериментаторът да прочете на детето словесния материал, той дава следната инструкция: „Сега аз ще ти кажа няколко думи (едно разказче, едно стихче). Ти внимавай добре, за да ги (го) запомниш. След като аз свърша, ти ще ми кажеш думичките (разказчето, стихчето), за да видя дали си ги (го) запомнил“.

От децата се изисква „свободно активно възпроизвеждане“ на думите, а не „серийно“, т. е. те трябва да възпроизведат подадените вербални единици без оглед на реда на подаването им (3). Всяка ситуация се повтаря 3 пъти.

Обработката на получените данни е извършена, като за всяко дете във всяка ситуация и всеки опит е изчислен оценъчният коффициент за общата продуктивност на запомняне по формулата $K = \frac{m}{n, i}$ където m е броят на правилно възпроизведените вербални единици, n — броят на всички предявени вербални единици, а i е поредният опит, в който е отбелян максималният брой на правилно възпроизведените вербални единици. (Например, ако I път детето е възпроизвело

¹ В изследването взеха участие Е. Михайлова, Д. Добрева и Д. Братоева — студентки от III курс при ФПДУ към ВПИ — Благоевград.

2 думи, II път — 8 думи, а III път — 6 думи, коефициентът на неговата обща продуктивност на запомняне ще бъде равна на $\frac{8}{10.2}$ или 0,40.) Колкото стойността на оценъчния коефициент е по-близка до 1, толкова общата продуктивност на запомняне е по-голяма и обратно. Коефициент, равен на 0,50, означава средно равнище на сформираност на вербалната памет. С помощта на t-критерия на Шер—Стюдент е определена статистическата значимост на разликата между възпроизвеждането на „бесмислени“ и „осмислени“ думи, на „несвързан“ и „свързан“ текст, на „прозаичен“ и „поетичен“ словесен материал (т. е. между S_1 и S_2 , S_2 и S_3 , S_3 и S_4), както и между I и II серия опити (т. е. без установка и с установка).

РЕЗУЛТАТИ

Както се вижда от табл. 1, оценъчният коефициент на общата продуктивност на запомняне при I серия опити без специална установка е различен при различните ситуации, като само при S_4 достига до средно равнище. При сравняване

Таблица 1

Стойности на оценъчния коефициент (КоВП)

I серия опити (без установка)				II серия опити (с установка)			
S_1	S_2	S_3	S_4	S_1	S_2	S_3	S_4
0,09	0,26	0,44	0,53	0,13	0,42	0,72	0,91

на резултатите в S_1 и S_2 се установява статистически значима ($t=4,19 > 3,46$ при $p < 0,001$) разлика в полза на S_2 , т. е. на запомнянето на осмисления пред неосмисления словесен материал. При това би следвало да се отчете още и фактът, че самостоятелните вербални единици в S_2 са всъщност не 10, а 20, което ни подсказва, че обективно разликата в стойностите на оценъчния коефициент (КоВП) в S_1 и S_2 е още по-голяма. Аналогично съотношение на количеството възпроизведени бесмислени срички и осмислени думи се установява и в други изследвания. Според данните на А. Н. Леонтьев (8) при 4—5-годишните деца съотношението е както 0,23 към 1,45, а при 6—7-годишните както 2,2 към 4,7 (Има се предвид средният брой запомнени срички или думи). При сравняване на резултатите от S_2 и S_3 е налице също значима разлика ($p < 0,001$) в полза на запомнянето на свързания осмислен словесен материал пред несвързания. При сравняване на резултатите от S_3 и S_4 се установява значително по-високо равнище на общата продуктивност на запомняне в S_4 , т. е. при използване на римуван поетичен словесен материал. При всички ситуации се наблюдава обща закономерност, изразяваща се в това, че при използване на предварителна установка за запомняне и последващо възпроизвеждане резултатите са значително по-добри и оценъчният коефициент на вербалната памет (КоВП) има значително по-високи стойности, като при S_3' и S_4' той достига до своя максимум, близък до 1 (0,72 и 0,91).

О Б СЪЖДАНЕ

Анализът на получените резултати разкрива, че у 5—6-годишните деца от детската градина, наред с развитието на речта и мисленето, вербалната памет достига значително добро равнище и е важен компонент на тяхната психологическа готовност за училище. Оказва се, че децата на тази възраст вече могат да запомнят словесния материал (отделни думи) почти толкова успешно, колкото и предметния. Могат да се наблюдават редица особености на вербалната памет на изследваните деца, които се обуславят преди всичко от зависимостта на този процес както от характера на запомняния словесен материал, така и от начина на поставяне на мнемоническата вербална задача.

Както и би следвало да се очаква, особено голямо значение за повишаване продуктивността на запомнянето има осмислеността на словесния материал, а следователно и разбирането му от страна на детето. При подаване на безсмислени звукосячетания почти е невъзможно разбирането т. е. привеждането им към универсалния предметен код. Това пречи на формирането на интерес към мнемоническата вербална задача, а оттам и на нейната мотивираност и осъзнаност, тъй като детето не може да я свърже с нищо определено от своя живот и опит. Осмисленият словесен материал сам по себе си поражда у детето интерес към мнемоническата задача, тъй като при неговото използване то има възможност да направи асоциации с интересни моменти или явления от своя живот. При тези условия в S_2 моментално се включва и сематичната, и асоциативната памет, в резултат на което КоВП се подобрява значително. Върху основата на психофизиологични данни и на експериментите на Шалман (по 5) е било установено, че семантическата репрезентация се осъществява именно в краткосрочната памет, която е и обект на настоящото изследване.

Оказва се обаче, че осмислеността на словесния материал е важно, но не и достатъчно условие за успешното му запомняне и възпроизвеждане. Голямо значение за това има и неговата логическа свързаност. Когато подаденият словесен материал е свързан текст, значително се увеличава възможността да бъдат „здействани“ механизмите на семантичната и асоциативната памет, както и да се повиши интересът, мотивираността и осъзнаността на поставената мнемоническа задача. В контекста на запомняния словесен материал, в граматическите връзки между думите е заключена „логиката на езика“, която улеснява запомнянето. Тук има значение и фактът, че в процеса на обучението в детската градина под различна форма (преразказ или заучаване стихотворения наизуст) децата са били достатъчно упражнявани в запомняне именно на свързан текст. Думите като отделни езикови единици почти не се използват за самостоятелно запомняване, а винаги се включват в по-сложните синтаксически структури, каквито са изреченията. Анализирате особеностите на възпроизведения словесен материал в S_3 , установяваме, че 5—6-годишните деца могат да запомнят и да възпроизведат с достатъчна логическа последователност относително сложен прозаичен материал. Обикновено децата не възпроизвеждат текста дословно, но сравнително точно предават неговото смислово съдържание, което показва, че у тях е налице вече усет към синонимията на фразите — изключително важна езикова способност.

Особено леко и бързо изследваните деца се справят с поставената мнемоническа вербална задача в S_4 при запомняне на римуван поетичен материал. Някои деца (6 от 30) още при първия опит постигнаха пълно правилно възпроизвеждане. Ритмичната организация на словесния материал увлича децата, извиква положи-

телни емоции у тях, засилва интереса им, а всичко това стои в основата на не-волевото запомняне. С това още веднъж се потвърждава добре известното положение за доминиращото значение на емоционалната памет в предучилищна възраст. От друга страна, римата още повече усилва асоциативната памет, като „подсеща“ детето за следващия текст, който трябва да възпроизведе. Следователно широкото застъпената практика в детските градини да се заучават и казват най-зестер стихотворения е много полезна не само с оглед развитието на речта, но и за тренирането на вербалната памет и затова тази практика би следвало да се разширява още повече. Биха могли да се откроят и някои условия, благоприятстващи запомнянето и възпроизвеждането на стихотворния текст. Особено важно условие е емоционалната насыщеност на текста, извикваща у децата ярки образи, стимулираща въображението им, подтиквача към съпреживяване. В това отношение може да помогне и хумористичният елемент в текста. Голямо значение за запомнянето имат също звучността и отчетливият ритъм на стихотворния текст, съдействащи за създаването на речедвигателния образ, който служи като опора за запомнянето и възпроизвеждането на текста.

При първичната обработка на материалите особено силно впечатление направи неочакваният факт, че повторението на мнемоническата вербална задача няма особено голямо значение за подобряване на количеството запомнени и възпроизведени вербални единици. Следователно, както твърди Р. Зинц (5, с. 201), повторението не е абсолютно необходим механизъм на запомнянето. Вероятността за предаване на информация в дългосрочната памет само в отделни случаи зависи от повторението. Всичко това ни кара да ревизираме установилото се в методиката на обучението по роден език правило, според което в основата на запомнянето на словесния материал стои на първо и едва ли не единствено място повторението. Както се вижда от данните в изследването, много поважен момент в запомнянето на словесния материал е усилването на неговата семантическа, асоциативна и емоционална репрезентация.

Анализът на данните от II серия опити разкрива, че при 5—6-годишните деца от детската градина волевата насоченост и рефлексията като най-важни психични новообразувания, включващи се в понятието „психическа готовност за училище“, са достатъчно добре формирани по отношение на вербалната памет. Необходимо е при тези деца още повече да се премине към трениране на това ценно умение волево и съзнателно да се изпълняват различни по обем и сложност мнемонически вербални задачи, докато достигнат до умението не само да приемат мнемоническата цел, поставена им от възрастния, но и сами съзнателно да поставят пред себе си цел да запомнят и да си припомнят, както и сами да търсят за това нужните похвати и средства. При преразказване на литературни произведения, при заучаване на стихотворения и в други методически ситуации като неотменим похват в структурата на тези най-типични форми за упражняване на вербалната памет би следвало да се счита предварителната установка за внимателно прослушване с оглед на последващото запомняне и възпроизвеждане. Разбира се, тази установка би следвало да се формулира подходящо, съобразно спецификата на учебния процес в детската градина и най-вече съобразно неговия игров и емоционален характер.

ИЗВОДИ:

1. Общата продуктивност на краткосрочната вербална памет при 5—6-годишните деца в детската градина се колебае между ниско, средно и високо раз-

нище на формираност в зависимост от характера на запомняния словесен материал и от начина на поставяне на мнемоническата вербална задача.

2. Голямо значение за неволевото запомняне и възпроизвеждане на словесния материал има неговата осмисленост, граматико-логическа свързаност и звуковоритмична организация, при което се създават благоприятни условия за автоматично включване на механизмите на семантичната, асоциативната и емоционалната памет.

3. Предварителната установка за последващо запомняне и възпроизвеждане на словесния материал създава благоприятни условия за формиране на волевостта и рефлексията при решаването на мнемоническата вербална задача и по този начин довежда до значително подобряване на общата продуктивност на запомнянето.

ЛИТЕРАТУРА

1. А н т о н о в а, И. П., Особенности развития памяти у детей 6—7 лет в процессе обучения. Вопр. психол., 1985, № 5, 151—157. 2. В ы г о т с к и й, Л. С., Избр. психологич. исследов., М., 1956. 3. Г е р г а н о в, Е., К а р а д ж о а, К., Структура на понятията в семантичната памет на нормални деца и на деца с умствена недостаточность. III, Свободно активно възпроизвеждане. — Психология, 1986, № 1, 29—39. 4. Ж у й к о в, С. Ф., К проблеме диагностики обучаемости школьников.—Вопр. психол., 1971, № 5, 85—99. 5. З и н ц, Р., Обучение и память.—Пер. с немец., Минск, „Вышэйшая школа“, 1984. 6. И в а н о в а, И. П., Обучаемость и память учащихся I класса школы. Вопр. психол., 1980, № 3, 109—115. 7. И с т о м и н а, З. М., Развитие памяти. М., 1978. 8. Ле онтьев, А. Н., Развитие памяти. М.-Л., Учпедгиз, 1931. 9. Н и к о л о в, П., Ц. в. А с е н о в, Шестгодишний ученик. С., Нар. просв., 1983. 10. С к а т к и н, М. Н., Проблемы современной дидактики. М., Педагогика, 1984. 11. С м и р н о в, А. А., Проблемы психологии памяти. М., 1966.

PECULIARITIES OF THE VERBAL MEMORY IN 5—6 YEAR OLD CHILDREN

F. Daskalova

An experimental study on short-term memory in 5—6-year old kindergarten children was performed in connection with their psychic readiness to school study. It was established that they successfully memorize and reproduce verbal material, their general productivity of remembering being in direct dependence both on the character of the verbal material to be memorized and on the way of putting the mnemonic verbal task. It was found that a favourable effect upon the general productivity of the verbal memory had the meaningfulness, the grammatical-logical consistency and sound-rhythmic organization of the verbal material, on the one hand, and the preliminary readiness for memorization and following reproduction of the verbal material — on the other hand.

Медицинска психология

ПРОСЛЕДЯВАНЕ АГРЕСИВНОСТТА ПРИ БОЛНИ ОТ МАНИАКАЛНО-ДЕПРЕСИВНА ПСИХОЗА

АТАНАС ШИШКОВ

Агресивността и депресията като феномени на човешката изява би трябвало да се самоизключват. В съзнанието на человека агресивността е свързана с настъпителна действена активност и увреждащ резултат, а депресията — с психомоторна потиснатост и бягство от живота. Не винаги обаче агресивността се явява в завършен вид като постыпителна действена активност с увреждащ резултат, както и депресията не винаги протича с психомоторна потиснатост. Борбата и бягството често се възприемат като прояви само на агресивността, и то насочена не към деструкция, а към запазване на живота (I. Bloomfield, 1980). Освен това, докато депресивността е състояние, агресивността е начин на действие, който можем да срещнем и при депресивно болните независимо от посоката при реализиране на крайния резултат (агресия и автоагресия). Преобладаването на автоагресивната поривност, завършващо със суицид в депресивната психоза, е дала основание на З. Фрайд и К. Абрахим да обяснят от психоаналитични позиции появата на депресивния синдром. Така според тях той се дължи на интравертираността на агресивните стимули и разрушаването на „А-за“. Пълната интернализация на агресивността обаче скоро се оборва от E. Birbring, 1953, E. Buss 1959, A. Weissman et al., 1960, E. Gershon et al., 1968, Al. Friedman 1970, G. Klerman et al., 1970, M. Weissman et al., 1971, M. Weissman et al., 1973 и др.

Повечето от тези автори поддържат становището, че агресивността, „насочена навън“, може да бъде специфична меланхолична проява, свързана с лично-стовата предрасположеност, възрастта и пола.

В извършени от нас изследвания на деца с поведенчески отклонения, непълнолетни правонарушители и алкохолно болни, които имаха много агресивни прояви, се установи чрез психологично тестиране повишена интензивност на депресивността, съчетана с екстрапонитивност и агресивност. Констатираното съчетание на депресивност и насочена навън агресивност се приема за фрустрационно обусловено състояние, произтичащо от неблагоприятното въздействие на създадената около изследвания конstellация (Ат. Шишков, М. Ачкова, 1982, Ат. Шишков, 1983, Ат. Шишков и съавт., 1985).

Настоящото проучване е продиктувано от необходимостта да се изясни участието на агресивността, нейната степен и форма на изява в рамките на маниакално-депресивната психоза, чиято етиология и патогенеза е все още неизяснена и несвързана с фрустрационния механизъм.

Основната ни цел бе чрез проследяване и анализиране на агресивността в светлия период и във фаза на депресия при маниакално-депресивната психоза, започната в детскo-юношеската възраст, да се разграничат факторите, подпомагащи увеличението и интензитета ѝ, както и предпоставките за нейното интер и екстернализиране.

МАТЕРИАЛ И МЕТОДИКА

Експериментът включва общо 85 лица във възрастовия диапазон 14—25 години, лекувани единократно или неколократно в III психиатрична клиника за деца на MA с диагноза маниакално-депресивна психоза.

Приложена бе клинико-статистическа методика и тестово психологично изследване със скалите на Бъс—Дюрки (A. Buss, An, Durkee 1957), използвани за първи път в България от А. Кокошкова (1985) и скала за оценка на характер (COX), наша модификация, пригодена за по-млада и юношеска възраст по модел, създаден и стандартизиран в България от Хр. Тодоров (1984).

Въпросникът на Бъс—Дюрки се състои от 8 скали, които диференцират различни видове агресивно поведение: телесна агресия, вербална агресия, индиректна агресия, опозиционно поведение, агресивна ревност и омраза, агресивна раздразнителност и преживяване на вина. Към телесната агресия се отнася физическото насилие. Вербалната се определя като негативен аспект, изразен в съдържанието на речта. Индиректната агресия представлява непряка агресия, извършвана по два начина — чрез злобно негодувание, където мразената личност не се атакува направо и чрез дифузна яростна реакция без определена посока. Агресивната раздразнителност е готовността за изява на негативен отговор и при най-малка външна провокация. Опозиционното поведение — негативъм, насочени към авторитетите. Агресивното недоверие — проекция на враждебността върху околните. Агресивната ревност и омраза — чувството на ярост към един реален или въображаем съят, а преживяването на вина — самоагресивната насоченост.

Скалата за оценка на характер (COX) се състои от 31 раздела, всеки един от които дава възможност за седемстепенна оценка на полюсно противоположни черти на изследваната личност.

РЕЗУЛАТИ

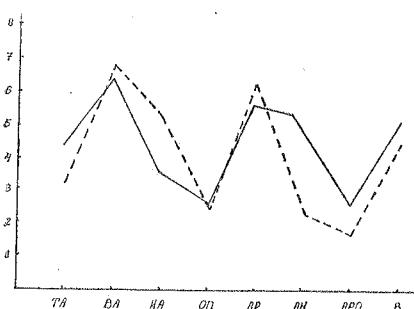
От проследените анамнестично изследвани лица 7% се оказаха с агресивни прояви преди началото на болестта. В последствие този процент се бе увеличил на 30. При 16% агресивността е била постоянен симптом само във фаза, в 12% се е спръгала както във фаза, така и извън нея, в 2% се е явявала само извън фаза, а в 14% се установиха суицидни опити предимно във фаза. Или общо при 44% се среща агресивна и автоагресивна изява.

Преценката на преморбидната структура на личността според документацията показва, че лицата без агресивни прояви са се отличавали два пъти повече с кроткост и послушание в сравнение с тези, които са проявили в последствие агресия или самоагресия. Преморбидно лицата с агресивност се характеризират като палави и общителни в 50% и кротки и тревожни също в 50%. Констатация, съответствуваща на публикувани от F. Hassuyeh, K. Davison, 1980) данни.

Прави впечатление, че агресивността като личностов компонент се появява в 87,50% след извършване на 18 години, и то предимно при лицата с прекарани повече от 4 фази. Този факт показва, че освен възрастта за появата и засилването на агресивността имат значение още тежестта (респективно честотата на фазите) и давността на страданието.

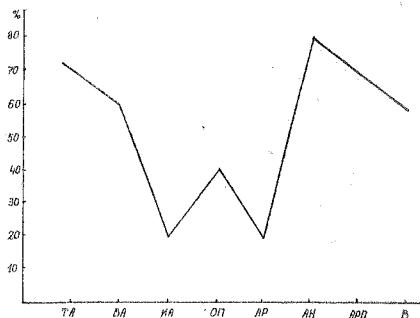
Оценката на характера се извърши допълнително чрез интервюиране на родителите с помощта на скалата за оценка на характер (COX), в която се посочва преморбидните специфични черти и степенната им изразеност. Според ста-

тистическата обработка те са се отличавали предимно с чувствителност, съвестност и искреност в 84,62%. След тях следваха тревожните, подредените и сериозните в 76,92% и упоритите, тактичните и разумните в 69,23%. Често срещани черти на характера бяха също доверчивостта, дружелюбността, колебливостта,

Фиг. 1. Съпоставка на стойностите на експерименталната и контролната група

— експериментална
- - - контролна

Фиг. 2. Повишаване на агресивността (в %)

общителността и др. Враждебността се оказа специфична черта в 30% от изследваните, а потиснатостта в 53,86%.

Според приложените оценъчни скали на 20 болни в светлия период на страданието с най-голяма стойност се оказа вербалната агресия, следвана от агресивната раздразнителност, агресивното недоверие и автоагресия. По-малки бяха стойностите на телесната агресия, индиректна агресия, агресивната ревност и омраза и опозиционното поведение. Подобно е подреждането и в нормативната група на авторите на теста (фиг. 1), където обаче правят впечатление по-високите стойности на вербалната агресия и индиректна агресия и значително по-ниските стойности на агресивното недоверие, агресивната ревност и омраза, телесна агресия и самоагресия.

Съпоставката на показателите към нормативната група, изразена в проценти, дава криза (фиг. 2), при която ясно личи повишаването на агресивното недоверие и спадане на индиректната агресия. Най-голям е процентът на болните с агресивно недоверие — 80%, следвани от тези с телесна агресия и агресивна ревност и омраза — 70%, вербална агресия и самоагресия — 60%, опозиционно поведение — 40% и накрая агресивна раздразнителност и индиректна агресия — 20%.

За да изясним доколко депресивността представлява фактор, който оказва влияние върху промяната на агресивността, изследвахме 20 болни, намиращи се в остра депресивна фаза и установихме, че най-голям процент — най-често срещан симптом е вината (автоагресията), достигаща 90%, следвана от агресивната раздразнителност и агресивното недоверие — 80%, вербалната агресия — 70%, телесна агресия — 60%, индиректна агресия и агресивна ревност и омраза — 50% и опозиционното поведение — 40% (табл. 1).

Разлики в сравнение с изследваните лица в светъл период на заболяването не се установиха само в два показателя — агресивно недоверие и опозиционно

Таблица 1

Съпоставка на процентните стойности на агресивността

Вариант на агресивността	% във фаза	% извън фаза	<i>U</i>	<i>P</i>
Вина	90	60	2,41	<0,02
Агресивна раздразнителност	80	20	4,27	<0,001
Вербална агресия	70	60	0,70	>0,05
Телесна агресия	60	70	0,70	>0,05
Индиректна агресия	50	20	2,14	<0,05
Агресивна ревност и омраза	50	70	1,36	>0,05
Агресивно недоверие	80	80	0,00	=0,00
Опозиционно поведение	40	40	0,00	=0,00
Тотална агресия	65	52	0,88	>0,05

поведение. Повечето от останалите се оказаха с повишени стойности, като при три от тях намерихме значимост с помощта на алтернативен анализ. Най-значима е разликата при агресивната раздразнителност, следвана от вината и индиректната агресия.

ОБСЪЖДАНЕ

От проучването е видно, че част от изследваните, характеризирани в родителското интервю като потиснати и дружелюбни, по-късно проявяват агресивност. При съпоставка на тестовото изследване с клиничната картина и анамнестичните данни установихме, че комбинацията на преморбидна потиснатост, чувство на вина и повишена индиректна агресия в психозата дава най-голям брой изявени суицидни тенденции и осъществени опити. Освен това при проследяване хода на болестта намерихме своеобразна зависимост на агресивността от давността на страданието. Най-висока агресивност показаха болните с 5—10-годишна давност на страданието, а най-ниска тези, които не бяха навършили още две години от първите прояви на болестта. Най-силно изявена агресивност установихме при лицата, които имаха преморбидна враждебност и давност на заболяването от 5 до 10 години. Така преморбидната агресивност при всички случаи се засилва, а дружелюбността и говорчivостта при част от изследваните с по-голяма давност на страданието постепенно се заменят от враждебност и агресивност.

За обяснение на засилващата се агресивност би трябвало да се има предвид на първо място възрастта на болните по време на скалирането. Прилагането на психологичната методика съвпада с най-активната възраст (18—25 години). По литературни данни 18—20-годишните са с най-засилени агресивни тенденции (Б. Стапков, Ив. Арнаудов, 1984), които след 25-годишна възраст значително спадат (C. Perris et al. 1983). В тази възраст също така преобладават суицидните опити (Л. Жиков, 1980) и осъществени самоубийства сред болните от МДП (Т. Ташев, 1979).

Рязкото увеличаване на вегетативната дисфункция по време на депресивната фаза (В. Протополов, 1961) със засилване на отрицателната емоционална наситеност би могла да обуслови по-голямата агресивност в сравнение със светлия период, както и преобладаващото на агресивната раздразнителност, вина и индиректна агресия. В депресията си болните се самообвиняват и често дават

отрицателни отговори при най-малка външна провокация, като изнадат понякога в дифузна яростна реакция без определена посока — „характерно за младите хора“ (H. Weitbrecht, 1960). Осъществяването на суицидния опит става най-често при съчетаването на дифузната яростна реакция с иалудната убеденост за собствена вина, която канализирва и насочва агресията към субекта.

По същия начин депресивният може да извърши и убийство. Когато раздразнението, безперспективността и безизходността са достигнали до степен, когато „малка обида или изказано противоречие водят до ненадейни агресивни действия“ (Т. Ташев, 1979). В тези случаи отново доминират агресивната раздразнителност и готовността за яростна реакция, които обаче не се обединяват и направляват от чувството на вина, а от неудовлетворението и пессимизма. Така депресивно болният бива агресивен към себе си или към околните в зависимост от преобладаващите болести изживявания. Недостатъчното участие на виновностовата тематика в детската и предпуберитетна възраст представя депресивно болните лица като по-агресивни с много поведенчески девиации, достигащи до делинквентност — вариант на депресия, описан от А. Личко в 1979 г.

Въщност агресивността съществува като личностов компонент при болните от маниакално-депресивна психоза с по-високи от нормата стойности за някои варианти, променящи и засилващи се в депресивната фаза.

Независимо от официалното игнориране на фрустрационния механизъм за възникването и протичането на маниакално-депресивната психоза, не може да се изключи неговото участие при появата и засилването на агресивността. Мъчителните изживявания в депресивната фаза, нарушаващи рязко приспособимостта на индивида към социалната среда и фрустриращото отношение на обществото, несъмнено играят значима роля в съобуславящото звено от задължителни и кондиционални фактори, провокиращи агресивните стимули.

ИЗВОДИ:

1. Стойностите на агресивността при болните от маниакално-депресивна психоза, започната в детскo-юношеска възраст, са по-високи от нормата.
2. Повишаването на агресивността е в права пропорционална зависимост от преморбидната враждебност, възрастта, давността на страданието и броя на fazите.
3. За интензивността и вариантността на агресивната компонента във фаза или извън нея не би могло да се изключи участието на фрустрационния механизъм, както и дисцифалината патология, установена при маниакално-депресивната психоза.
4. Екстернализирането на агресивните реакции в светлия период на страданието е свързано с по-високите стойности на проектираната враждебност върху околните, следвана от телесната агресия и агресивната ревност и омраза.
5. Увеличението на агресивността в депресивната фаза се дължи на екстраполацията на агресивната раздразнителност, вина и индиректна агресия. Своеобразното съчетание на виновностови изживявания с повищена раздразнителност и склонност към дифузна яростна реакция обуславя преобладаването на агресивност, насочена към субекта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бирюкович, П., В. Синицкий, Л. Умеренко, Циркулярная депрессия, Наук. думка, К., 1979. 2. Живков, Л., Суицидалитет — разновидности и профилактика, Актуални проблеми на неврологията и психиатрията, (под ред. Ив. Георгиев, Ив. Темков), МФ, С., 1980, 202—211. 3. Кокощакова, А., В. Гуров, Г. Славкова, Психологични методи за изследване на агресивните тенденции на личността, Невр. Психиатр. и Неврохир., 1985, 3, 15—20. 4. Ковалев, В., Семиотика и диагностика психических заболеваний у детей и подростков, М., Мед., 1985. 5. Станков, Б., Ив. Арнаудов. Възраст и престъпна активност на личността, Криминологични проблеми (под ред. Г. Георгиев, П. Бешков, Б. Панев), НИ, С., 1984, 102—127. 6. Тодоров, Хр. Структура, разновидности и диагностика на ананхастната личност, канд. дис., 1983. 7. Шишков, А.т., М. Ачкова. Агресивност и депрессивност при непълнолетните с асоциално поведение, Психология, 1981, 5, 291—296. 8. Шишков, А.т. Тестово психологично изследване при непълнолетни правонарушители, Психология, 1983, 1, 14—21. 9. Шишков, А.т., С. Тотева, Ф. Лазаров, Р. Бенатов. Депресият и агресия при лица с хроничен алкохолизъм, 1985, 6, 50—54. 10. Ташев, Т., Манио-депрессивни заболявания, МФ, С., 1979. 11. Buss A., A. n. Dulee. An Inventory for Assessing Different Kinds of Hostility, Jour of Cons Psychol., 21, 1957, 4, 343—349. 12. Ger shon, E. M. Cromer, G. Kierman, Hostility and depression, Psychiatry, 31, 1968, 224—235. 13. Blomfield, I., Psychological aspects of violence and aggression, Int. J. of Social Psychiat., 1980, 26, 3, 218—221. 14. Hassaneh F., Davison NK., Bipolar affective psychosis with onset before age 16 years, Report of 10 cases. J. Psychiat., 137, 1980, 12, 530—539. 15. Perris C., M. Erismann, U. Ericsson, L. von Knorring, H. Perris, Patterns of Aggression in the Personality Structure of Depructure of Depressed Patients, Arch. Psychiatr, Nervenkz, 233, 1983, 89—102. 16. Pylowsky I., N. Spence, Hostility and Depressive Illness, Arch. Gen. Psychiatry, 32, IX, 1975, 1154—1159. 17. Weitberg, H., Депрессивные и маниакальные эндогенные психозы, Клиническая психиатрия (под ред. Г. Груле, Р. Юнг, В. Майер—Грос, М. Мюллер Мед., М., 1967, 59—101. 18. Weissman, M., K. Fox, G. Kierman, Hostility and depression associated with suicide attempts, Am. J. Psychiatr., 130, 1973, 450—455. 19. Weissman, M., G. Kierman, E. Paukela. Clinical evolution of hostility in depression, Am. J. Psychiatr., 1971, 261—266.

TRACING AGGRESSION IN PSYCHIATRIC PATIENTS

A. Shishkov

Psychological test have been administered to check up the aggressiveness in patients with manic-depressive psychose initiated at children-adolescent age (in both depressive and interruptus phases). Higher values for aggressiveness were found positively correlating with premorbid hostility, age, continuation of the disease and the number of its phases. It was found that of a great importance for the externalization and internalization of the aggressive stimuli was the specific combination of morbid experience with the type of aggressive behaviour prevailing in the moment.

ПСИХОЛОГИЯ НА РАЗВИТИЕТО — ПРАГА'86

Създаденото през 1969 г. Международно общество за изследване на поведенческото развитие (МОИПР), в което членуват над 600 учени от 38 страни, е сред най-влиятелните международни организации по психология на развитието. Списание „Психология“ вече публикува информация за неговата дейност (бр. 1 от 1984 г.).

Една от формите на обучение и установяване на научни контакти между млади учени от различни страни по проблемите на развитието на човека е периодичното организиране от МОИПР на летни школи в различни части на света (Европа, Латинска Америка, Азия, Африка). За европейския регион това бяха школите в Торун (Полша) през 1977 г. и в Естерхом (Унгария) — 1983 г. III европейска международна лятна школа по психология на развитието се проведе в Чехословакия (Либлице и Прага) между 23 юни и 5 юли 1986 г.

В школата взеха участие 50 млади психолози от 19 страни и 28 лектори от 10 страни. Темата на школата беше: „Диагностика на развитието и интервенции: научни основи и приложни аспекти“. Работата на школата протече по предварително разработена програма, включваща лекции, семинари, научни дискусии и постер-сесия. Оформиха се няколко тематични кръга: общи концептуално-методически подходи към психичното развитие, възрастова специфика (предимно детство и юношество), про- и асоциално поведение, рискови фактори и отклонения в развитието, методически и математико-статистически проблеми на изследването на психичното раз-

витие. По-долу в изложението ще се спрем накратко на всяка от изброените тематични групи.

Школата беше открита с лекцията на У. Овертън (САЩ) „Структура на теориите на развитието“. В нея той анализира от позициите на методологията на изследователските програми на И. Локотош голям брой теории на развитието, които групира в два класа — механистични и организмични и показва по-голямата перспективност на последните. У. Овертън организира семинари, посветени на дедуктивното мислене в юношеската възраст и на диалектическия метод в психологията на развитието. Екологическият подход към психичното развитие бе централната тема на лекцията и семинарите на Ю. Бронfenбренер (САЩ). Той предложи сравнителен анализ на десет изследователски парадигми в психологията на развитието, като показва силните и слабите страни на всяка от тях, акцентирайки преимуществата на предлагания от него модел „личност—процес—контекст“. Последният дава възможност за съдържателна интеграция на различни изследователски традиции към проблема за човешкото развитие. В. Давидов (СССР) запозна участниците в школата с основните положения на дейностния подход в аспекта на развитието. Той съпостави теориите на Ж. Пиаже и Л. Виготски, представи пристрастата в съветската психология възрастова периодизация и се спря на някои актуални проблеми на оценката, контрола и корекцията на психичното развитие. В. Давидов обърна внимание на това, че програмите на обучение в

сегашния им вид са насочени предимно към усвояването на определен материал и не развиват в достатъчна степен въображението, като се спря на възможностите, които предлагат в това отношение игрите. Р. Кърнз (САЩ) показва перспективността на отчитащите интегралния ефект на много фактори и ориентирани към цялостната личност, а не към отделни променливи изследвания. В същото време той отбеляза, че включването на голем брой показатели може да отразява неяснота на изследователската програма. Той разглежда някои често срещани проблеми и възможни грешки: разминаване между теоретични концепции и обяснявани с тяхна помощ феномени; адекватното представяне на явления и процеси в количествени измерения; изборът на абсолютни или трансформирани значения на изследваните показатели; възможността случайни или епизодични отклонения и колебания да бъдат приети за онтогенетични промени. Той конкретизира изложените от него положения на примера на изследване на агресивното поведение в юношеската възраст. Й. Шванцара (ЧССР) разглежда един от най-фундаменталните проблеми в психологията на развитието — този за наследствеността и средата като фактори на развитието. На основата на лонгitudини изследвания (включително и върху близнаки) той показва, че този въпрос не трябва да се поставя и решава общо — наследствеността и средата имат различно влияние в различните възрасти, от значение е какви функции изследваме (мислене, интелигентност, емоции, особености на моториката) и в какъв аспект.

В част от изнесените лекции и проведени семинари основният аспект беше поставен върху особеностите на развитието в определена възраст. Х. Раух (ФРГ) представи видеофилм за диагностицата и оценката на поведе-

нието на новородените. Х. Зюдов (ГДР) запозна аудиторията с проблемите на когнитивния тренинг за интелектуалното развитие на децата от предучилищна възраст, а също и с някои въпроси на компютъризацията на обучението. А. Косаковски (ГДР) разглежда възможностите, които приложението на дейностния подход (в интерпретацията на П. Галперин) предлага за развитието на детската психика. Бяха представени концептуална схема и резултати от емпирични изследвания, имащи за цел установяването ефективността на различни регулиращи дейността въздействия върху поведенческото развитие, отчитайки възрастовите особености. В. Дойч (Холандия) разглежда въпроси на развитието на детската реч и на литератураната за деца, на жестовете в контекста на комуникацията, а също и въпроси на езиковата креативност. Р. Де Врииз (САЩ), основавайки се на теорията на Ж. Пиаже, изложи своя конструктивистки подход и практическа програма за обучение в предучилищната възраст. Тя демонстрира възможностите за използване на непосредствения физически опит на децата, на различни игри (с правила и състезателен характер, със сенки и др.), на спора и конфликта, за стимулиране на тяхното познавателно, социо-емоционално и морално развитие. Л. Венгер (СССР) представи получените през последните години резултати по разработката и приложението на нови, стандартизиранi методи за тестиране на умственото развитие в предучилищната възраст и за определяне на училещната зрелост. След отсяване на голем брой методики и тестове са били утвърдени от тях тези, които са чувствителни едновременно към качествени и количествени показатели на психичното развитие. В лекция и семинари К. ван Лишот (Холандия) изложи своите теоретични и методични виждания за връзките между Аз-об-

раза и социалната компетентност, като сравни оценките на самите изследвани лица (юноши) с тези на родителите, учителите и съучениците им. Тези лонгитюдни изследвания бяха осмислени от позициите на синтез между психологията на развитието и психологията на контрола. Ф. Вилкенинг (ФРГ) представи получени резултати относно структурата на знанията на децата и учениците и произтичащите оттук изисквания към процеса на обучение. А. Питърсън (САЩ) проследи особеностите на динамиката на развитието на учениците в пубертета по редица показатели: физически, интелектуални, училищна успеваемост, самооценка, процес на усвояване на половите роли, като демонстрира неединомесочния характер на кривите на развитието и сложните взаимодействия на различни фактори, които го обуславят. Тя се спря и на различни проблеми в пубертетната възраст — страхови изживявания, депресии, бременност и др. Р. Зилберайзен (ФРГ) разгледа негативните и позитивните аспекти на девиантното поведение, влиянието на социално-икономическата ситуация и на оптимистичните или пессимистичните жизнени нагласи на родителите върху тези на техните деца, сподели получени резултати от междукултурно изследване на младежи в Полша и Западен Берлин. Я. Рейковски (Полша) в лекцията и семинара си обобщи голям брой изследвания и предложи своя концепция за различните психични механизми на пропорционалното поведение. К. Саарни (САЩ) представи диференциалната теория на емоциите във възрастов аспект, отношенията между експресия, емоции, познавателни процеси и обратна връзка в междуличностните комуникации. Разгледа процеса на социализация на емоционалната експресия и възможностите за неговата психодиагностична оценка (при деца и техните родители). Тя засегна някои приложни

аспекти на споменатия подход, в частност в клиничната практика, спря се и на депресиите в детската и юношеската възраст.

В лекцията на Майер—Пробст (ГДР) бяха изложени резултати от 15-годишно лонгитюдно изследване в Ропщок на деца с минимални мозъчни увреждания. Беше показан сложният характер на детерминациите и последствията им и възможността за тяхната компенсация чрез подходящи и системни мероприятия. На рисковите деца (родени от нежелана бременност, бащи-алкохолици, разведени родители, осиновени, отглеждани в интернати и др.) и на такива, подложени на леки или тежки форми на психична депривация, бяха посветени лекцията и семинарите на З. Матейчек, З. Дитрих и Я. Колухова (ЧССР). Проблемите на развитието на децата с Даун-синдром (познавателно и речево развитие, междукултурни изследвания и изследвания върху близнаци) бяха разгледани от Б. Стратфорд (Великобритания), П. Гън (Австралия) и М. Калмар (Унгария). Г. Рудингер (ФРГ) в лекцията и семинара си представи нови математико-статистически подходи за анализ на качествени данни от областта на психологията на развитието и преди всичко при лонгитюдни изследвания. Става дума за теоретично базирани експланаторни анализи като патоанализ, предиктивен анализ, дел-анализ и др., които бурно се развиват през последните 5—10 години. Той показва възможностите и предимствата им на примери на дани от изследвания, основаващи се на теориите на Ж. Пиаже и Е. Ериксон.

III международна младежка школа по психология на развитието даде възможност на участниците в нея да установят научни контакти с широк кръг водещи учени, работещи в тази област, да получат най-нова информация за перспективни изследвания и разработки, да бъдат съпричастни на съв-

ременните подходи за изследване на психичното развитие. Следващата, IV европейска лятна школа по психология ще се проведе през 1989 г. в ГДР.

* * *

Непосредствено след приключване на школата, от 7 до 12 юли 1986 г. се проведе V международна пражка конференция „Психично развитие и формиране на личността“. Тя беше организирана от Чехословашката академия на науките под егидата на ЮНЕСКО. В работата на конференцията взеха участие 265 психологи от 21 страни.

В трите симпозиума — „Методология на психологическото изучаване на промените в развитието“, „Проблеми на психичното развитие“ и „Проблеми на формиране на личността“ — доклади изнесоха В. Давидов, К. Абулханова, Л. Венгер (СССР), Я. Рейковски (ПНР), А. Косаковски (ГДР), Й. Линхарт, О. Микшик и др. (ЧССР).

Първата от десетте секции бе посветена на изучаването на „Психологията на жизнения път на човека“. В нея бяха представени изследвания, разглеждащи такива измерения на проблема като: професионалното развитие в зряла възраст (Ф. Бури, ЧССР), лонгитюдинално изследване на стабилността на интелектуалните способности (Х. Драбкова и Я. Срнеч, ЧССР), лонгитюдинален и интергенерационен анализ на онтогенетическите и социокултурните промени (Я. Котаскова, ЧССР), лонгитюдинално изследване на интелектуалните и творческите способности на учениците (Ю. Дьори, УНР), прилагането на сугестопедичната система в редица училища в САЩ (А. Причард, САЩ) и др.

В секцията „Психология на познавателните процеси“ бяха разгледани преди всичко въпроси на възрастовата психолингвистика, преработката на информация според вид стимули и

доминираща хемисфера, а също и класическата проблематика на паметта и възприятието (Р. Байер, и Р. Блутнер — ГДР, И. Геодакян — СССР и др.).

Възрастовите, личностните, семейните и груповите фактори, влияещи върху проявата и развитието на творческата активност, както и специалните интервенционни програми за неговото стимулиране, особено в детска възраст, се обсъждаха в секцията, посветена на творчеството.

Проблематиката, свързана с нарушения в психичното развитие, намери място в докладите, обсъждащи психологическите проблеми на умствено изоставащите, недоносените деца, учениците с ниска успеваемост, както и деца с различни клинични проблеми (С. Лис — ПНР, Я. Новачкова — ЧССР и др.).

В секцията, посветена на „Личностното развитие и социалните процеси“ основно внимание бе отделено на такива проблеми като семейните отношения и тяхното влияние върху поведението на децата (Х. Адамска — ПНР, А. Коуделкова — ЧССР и др.), реакциите спрямо неконтролируемите събития (Х. Алм — Швеция), юношеската възраст и проблемите на моралното и агресивното поведение (П. Мацек и др. — ЧССР).

На проблемите на съвместното учение в малки групи (Е. Витрук — ГДР), груповия хумор като фактор за възпроизведството на социалните отношения в организацията (К. Яро — УНР), групова динамика и групово решаване на проблеми (И. Мезник — ЧССР) и други бе посветена работата на секцията „Личността и груповото сътрудничество“.

Интересни научни съобщения бяха изнесени и в секциите „Формиране на личността в образователния процес“, „Трудовият процес и личностните промени“, „Интердисциплинарни и методически проблеми“.

Над 25 доклада бяха представени в секцията „Активно социално учене“, повечето от които се основаваха на модела АСПУ на И. Седлак от Университета в Бърно.

В двете постер-сесии бяха представени 38 материала, които също предизвикаха определен интерес у присъствуващите на конференцията.

Проведеният от нас контент-анализ на заглавията на изнесените доклади и съобщения даде възможност да бъдат очертани основните тенденции и насоки в изследователските търсения. Преобладава тематиката, свързана с

изследвания на личността и познавателната сфера, развитието предимно в детска възраст, развитието в контекста на социалната ситуация и взаимодействие. Разбира се, не по-малък интерес представляват и рядко срещани и нови области на изследователската практика, каквито също бяха представени.

На заключителното заседание беше решено следващата, VI пражка конференция да се състои през лятото на 1990 година.

**Л. ВАСИЛЕВА, М. НИКОЛОВ,
П. РАНДЕВ**

КЛУБ НА МЛАДИЯ ПСИХОЛОГ

Младите психолози у нас чувствуват определена нужда от по-чести и редовни професионални контакти независимо от провежданите конференции, конгреси и курсове.

Отговаряйки на тази естествена потребност, в края на 1985 г. група психолози, сред които Ив. Ямболиев, Р. Георгиева, П. Рандев и други, създадоха в столицата Клуб на младия психолог. В статута на клуба са фиксирани основните цели, които той си поставя: да спомага за обмяната на опит и идеи между психолозите, да съдействува за професионално-творческото им израстване и за обществената изява на техните идеи и постижения. На редовните сбирки през 1986 г. (всеки втори вторник на месеца) бяха изнесени и обсъдени доклади по теми, представляващи интерес за поширок кръг психолози: „Организация на работата на училищния психолог“ — Младен Николов; „Методическо обезпечаване на работата на трудовия психолог“ — Иван Ямболиев; „Въведение в проблемите на психотерапията у нас“ — Жени и Румен Георгие-

ви; „Компютрите в психологията“ — група психолози от ЦЛП—БАН и АОНСУ; „Информационните канали в психологията“ — представители от по-големите софийски библиотеки; „Тестовете в българската психология“ — Димитър Щетински; „Професионални и морално-правни проблеми пред практическия психолог“ — дискусия. В тези ежемесечни сбирки участваха средно по около 25—30 души, чиято средна възраст бе 29 години. Те представляваха 22 различни институции, приблизително по равно от четирите големи области на приложение на психологията — образование, здравопазване, трудова сфера и научноизследователска и преподавателска работа.

От месец октомври 1986 г. срещите на участниците в клуба ще продължат в Дома на лектора към Градския съвет на Дружеството за разпространение на научни знания „Г. Кирков“ — София. Като основни форми в работата на клуба през тази и следващите години ще продължат да бъдат неформалните и по-организираните форми

за обмяна на информация, идеи и опит между членовете на клуба, като: изложени, дискусии и семинари по определени теми; срещи с изтъкнати наши и чужди психологи и учени от други области; обсъждания и ежегоден преглед — конкурс за най-добрите разработки и публикации на членовете на клуба; информационно-справочна дейност, а в перспектива и банка от данни за членовете на клуба, използванието от тях методики и получени резултати и др. Ще се постараем един-два пъти в годината да изпращаме до всички членове на клуба информация (от типа на новз-летър) относно работата на клуба,

текуща информация за научни срещи у нас и в чужбина, покани за сътрудничество и съвместни изследвания, съобщения за обмяна на книги и списания и др.

Всички, които изпращат своите адреси до Дома на лектора към ГС на Дружество „Г. Кирков“ — пл. „Позитано“ 1 — София, ще бъдат информирани своевременно за разискваните теми.

Надяваме се със съвместни усилия да превърнем Клуба на психолога в един полезен и интересен форум на българските психологи.

ПАНАЙОТ РАНДЕВ

Хроника

МЕЖДУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЯ ПО ДЕФЕКТОЛОГИЯ

От 12 до 14 май в гр. Благоевград се състоя международна конференция на тема „Проблеми на диагностиката и рехабилитацията на аномалните деца“. В нея участваха голям брой специалисти (олигофренолози, сурдопедагози, тифлопедагози, логопеди, педиатри, психоневролози, психиатри, сферталмолози, аудиолози и др.) от цялата страна, както и чуждестранни гости от ГДР, ФРГ и Финландия.

Научно-практическата конференция беше организирана от катедрата по дефектология към Висшия педагогически институт в Благоевград. В пълнотата дейност по предварителната подготовка и непосредственото провеждане на конференцията активно участие взеха такива органи, като ректорското ръководство на ВПИ в града, дирекция „Общообразователна подготовка“ към МНП, дирекция „Социални грижи“ към МНЗ и др.

Научната програма на конференцията включваше широк кръг проблеми относно всестранното изследване, ме-

дико-педагогическата и психологическата диагностика, корекцията, компенсацията и рехабилитацията на нарушеннията в развитието на аномалните подрастващи. Бяха проведени три пленарни заседания и секционни заседания, диференцирани в четири направления: „Нарушения на интелектуалното развитие“, „Речеви нарушения“, „Нарушения на слуха“ и „Нарушения на зрението“.

На пленарните заседания бяха изнесени общо 6 доклада, три от които на чуждестранните гости: на проф. д-р Бахман от ФРГ, на проф. д-р Чоке от ГДР, на проф. д-р Таваст от Финландия. Всички доклади предизвикаха широк интерес сред участниците в конференцията, защото в тях се третираха съществени научно-теоретически и практически проблеми, свързани с комплексния подход и всестранното изучаване, диагностика, възпитание, образование и професионално-трудова подготовка на аномалните подрастващи с оглед на активна социална реализация.

СЪДЪРЖАНИЕ
на четиринадесетата годишнина на сп. „Психология“

1. АНДРЕЕВА, Л. — Същност на таксономията на опита, разработена от Н. В. Стайнакер и М. Р. Бел	5
2. БАРДОВ, ИВ. — Ценностният избор: специфични характеристики и ситуация на неговото осъществяване	4
3. БОЖИНОВА, Р. — Процесът на целебразузване при насочено върху себе си внимание	3
4. ВЕЛИЧКОВ, А. — Влияние на локализацията на контрола върху причинните схеми за анализ на успешен и неуспешен резултат	2
5. ВЕЛИЧКОВ, А. — Психологични основи на формиране ценностите на личността	5
6. ГЕНОВА, Е. — Ст.н. сътрудник Б. Първанов на 70 години	4
7. ГЕНОВ, Ф. — Основни направления на научните изследвания по психологическите проблеми на мира	1
8. ГЕНОВ, Ф. — Революционни промени и у личността	2
9. ГЕНОВ, Ф. — Психологията — ускорител на обновлението	3
10. ГЕНОВ, Ф. — Тринадесетият конгрес на Българската комунистическа партия и задачите пред психологията	4
11. ГЕНОВ, Ф. — Методики за изследване ценността „Мир в света“ в системата на ценности на личността и на психическата ѝ готовност в дейността за предотвратяване на термоядерната война	6
12. ГЕНОВ, Ф., С. ГЕНОВ, Н. ЛЕСИГЯРСКА — Мирът в света в ценостната система на личността и насочеността на нейното съзнание	6
13. ГЕОРГИЕВА, Р. — Научно-техническият прогрес и психологията	2
13а. ГЕОРГИЕВА, Е. — Международен симпозиум по проблемите на взаимодействието „човек—компютър“	1
14. ГЕРГАНОВ, Е., К. КАРАДЖОВА — Структурата на понятията в семантичната памет на нормални деца и на деца с умствена недостатъчност. III. Свободно активно възпроизвеждане	1
15. ГЕРЧЕВА, Г. — Въображението и чуждоезиковото обучение	2
16. ДАСКАЛОВА, Ф. — Комплексен тестов метод за диагностика на устната реч и речевата способност на децата в процеса на обучението по роден език в детската градина	1
17. ДАСКАЛОВА, Ф. — Особености на вербалната памет у 5—6-годишни деца	6
18. ДЕЛЧЕВА, Т. — Относно образното мислене у студентите	2
19. ДЕСЕВ, Л. — Относно модела на развитието на колектива	1
20. ДЕСЕВ, Л. — Чл.-кор. проф. Генчо Пиръев на 85 години	5
21. ДИКОВ, М. — Някои проблеми на измерването в психологията	5
22. ДИЛОВА, М. — Себепречиене при дейност за постижение в зависимост от себеоценката на личността	4
23. ДИМИТРОВ, Г. — Тодор Чакъров и приносът му към психологията на културата	3
24. ДИМИТРОВ, ПЛ. — Влияние на плана за дейност върху модификацията на интелектуалната диспозиция на личността	3
24а. ДОБРЕВ, ЗЛ.— За своевременната психолого-педагогическа диагностика на аномалните деца	5
24б. ДОБРЕВ, ЗЛ. — Международна конференция по дефектология	6
25. ЗИНОВИЕВА, ИР. — Второ съвещание на психологията от социалистическите страни	3
26. ЗАЧЕПИЦКИЙ, Р. А. — Подсъзнателното в медицината	5
27. ИВАНОВ, В. — Някои психически особености на глухонемите	2
28. ИВАНОВА, А. — Пети Дрезденски симпозиум — 1986 г.	4
29. ЙОРДАНОВ, Д. — Проблеми и перспективи в работата на училищните психолози	2
30. КАБОВА, М. — Изследване на мотивите за избор на професия при ученици от VIII и X клас	3
30а. КАЛЧЕВА, СТ. — Проблеми на локализацията на селективността в процеса на зрително опознаване на релевантните сигнали	1
31. КАРАГЬОЗОВ, ИВ. — Готовност за агресия при неизпълнолетни с отклоняващо се поведение	6
32. КОСАКОВСКИ, А. — Стадиално-специфични системи на дейност и психично развитие	1
33. КОСЕВ, И. — Понятийно и терминологично богатство в разкриването на творческите сили на личността	3
34. КОСТАДИНЧЕВ, ХР. — Социално-психологически аспекти на съпротивата при внедряване на нова техника и на нова технология в промишлено предприятие	4

35. КРУМОВ, В. — Особености при вземането на управленическо решение в трудовите колективи	3
36. КРУМОВ, КР. — Принципот за единството между дейност и психика: методологически анализ	4
37. КРЪГЛА МАСА — Социологът и психологът в трудовия колектив и научното техническата революция	4
Генов, Ф. — Актуални задачи на психолога в предприятието и научно-техническата революция	5
Доклади и изказвания на Ф. Генов, З. Стайков и Г. Пирьов	5
38. МЕСЕКЕ, К. — Време за отговор по време на работа на компютър	3
39. МИТЕВА, Е. — Оценка на личност с ефективно социално поведение от студенти в ГДР и НРБ	4
40. НИКОЛОВ, М. — Някои аспекти на психическото развитие на деца от предучилищна възраст в детско заведение с два различни режима	2
41. НИКОЛОВ, М. — Експериментално изследване на училищната зрелост на шест и седемгодишни първокласници	4
42. ПЕТКОВА, Е. — Експериментално изследване на ориентацията към оценка или самооценка в предучилищна възраст	1
43. ПЕТКОВА, Й. — Относно развиващата функция на учебната дейност	3
44. ПЕШЕВА, К. — Социално-психически механизми при индивидуалната работа	4
45. Психологически журнал (указател за публикациите) — 1985	2
46. ПИРЬОВ, Г. — 1986 — Международна година на мира	1
47. ПИРЬОВ, Г. — За психологията в развиващите се страни	2
48. ПИРЬОВ, Г. — За психологията на колективното научно творчество	3
49. ПИРЬОВ, Г. — Конгресът на европейските психологи за мир	6
50. ПИРЬОВ, Г. — Детската психика и мирът	6
→ 51. ПРЪВЧЕВ, В., Т. ТАТЬОЗОВ — Влияние на шума върху зрителната памет в ранна детска възраст	4
52. РУСИНОВА, ЗЛ. — Защитени дисертации (1984 г.)	2
53. РАНДЕВ, П. — Клуб на младия психолог	6
54. СИМЕОНОВА, М. — Психологически особености на безработния	3
55. ТАТЬОЗОВ, Т., Р. ДРАГОШИНОВА — Взаимовлияние на видовете изобразителни дейности през ранна детска възраст	2
56. ТРИФОНОВ, ТР. — Социалната психология в туризма през погледа на икономиста	2
57. ТРИФОНОВ, ТР. — Подходи при разработката на дисертации	5
58. ШЕРКОВИН, Ю. А. — Фашизмът като политическо-психологическо явление	4
59. ШИШКОВ, АТ. — Поведенческа девиантност и депресия	2
60. ШИШКОВ, АТ. — Проследяване агресивността при психично болни	6
61. ШОРОХОВА, Е. В. — Възпитание в дух на мир	6
62. ЦАНЕВ, Ц. — За комплексно изследване на възприятието за време	1
63. ЦЕНОВА, Б., Ж. ИВАНОВ, В. КОЙЧЕВА, Д. КОСТАДИНОВ — Влияние на музиката върху нервно-психичното напрежение в изпитна ситуация	3
64. ЦЕНОВ, А. — Особености на възприемането на програмна музика от 4 до 6-годишни деца	5
65. ЦОЛОВА, С. — Психологията на смеха в изследванията на М. Димитров	3
66. ЦОНЕВА, В., Д. ПАВЛОВ — Основни подходи в разработването и използването на компютърни програми за обучение	

Т
Е
С
С
Д
Г
Н

Т.
О

6

СОДЕРЖАНИЕ

3	* — Конгресс европейских психоло-	
4	в за мир	3
4	3. ШОРОХОВА — Воспитание в духе	
5	ира	7
5	Д. ЕНОВ — Методика исследования цен-	
3	ности „мир на земле“ в системе цен-	12
4	ной личности и психическая готовность	
2	деятельности за предотвращение тер-	
4	оядерной войны	24
1	С. ГЕНОВ, Н. ЛЕСИГЯР-	
3	КА — „Мир на земле“ в системе	31
4	ценности личности и в направленности	
2	сознания	2
4	ПИРЬЕВ — Детство и мир	31
 Общая и социальная психология		
1	И. КАРАГЬОЗОВ — Готовность к агрес-	
3	сии у несовершеннолетних с девиантным	
4	поведением	38
2	 Педагогическая и возрастная психология	
1	Ф. ДАСКАЛОВА — Особенности вербаль-	
2	ной памяти у 5—6-тилетних детей . . .	45
3	 Медицинская психология	
6	ШИШКОВ — Прослеживание агрес-	
6	сивности у психиатрических больных	51
3	 Научная жизнь	
2	Л. ВАСИЛЕВА, М. НИКОЛОВ, П. РАН-	
2	ДЕВ — Психология развития — Пра-	
5	га'86	57
4	П. РАНДЕВ — Клуб молодого психолога	61
2	Д. ДОБРЕВ — Международная конферен-	
6	ция по дефектологии	62
1	 	
3		
5		
3		

CONTENTS

3	* * * — The Congress of the European	
	psychologists for peace	3
7	E. V. SHOROHOVA — Education in the	
	spirit of peace	7
	PH. GENOV — Methods for studying the	
	position of the value „peace in the world	
	in the value system of personality and the	
	psychic readiness in the activity for pre-	
	vention of thermonuclear war	12
	S. GENOV, PH. GENOV, N. LESIGYAR-	
	SKA — Peace in the world in the value	
	system of personality and directiveness of	
	consciousness in the struggle for peace	
	G. RIRGOV — Children psychics and pea-	
	ce	31
 General and social psychology		
1	I. KARAGYOSOV — Readiness for aggre-	
3	sion in under age subjects with deviant	
4	behaviour	38
2	 Educational and age psychology	
1	F. DASKALOVA — Peculiarities of ver-	
2	bal memory in 5—6-year old children	45
3	 Medical psychology	
4	A. SHISHKOV — Tracing aggression in	
2	psychiatric patients	51
6	 Science life	
6	L. VASILEVA, M. NIKOLOV, P. RAN-	
1	DEV — Psychology of development —	
3	Prague'86	57
5	P. RANDEV — Young Psychologist Club	61
4	ZL. DOBREV — International conference of	
2	defectology	62
6		
3		
5		
3		